

Бел 2
Мар н
н.д.
к.2

84(44/4)7
М-28

ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.

НЕ-ЧИТАЛЬНИК.

Бібліотека і Архів
Українського Національного Музею
в Чикаго

15132
= ГОЛОВНИЙ СКЛАД =

UKRAINSKA KNYHARNIA

350 Kinistino Avenue - Edmonton, Alta.

Дар О. Городисского

Не-читальник.

При келішку горівки я й побалакати, вважаєте, люблю, бо я старий та чей не піду з парубками за льондрами гонити, о ні-і! А осесе то — але! Випю, вважаєте, один, випю другий, побалакаю тай душа на місци. Бо й хто то, вважаєте, знає, чіе завтра?

От, Маскаль, чути, повстане робить на заграницу, ніби то, як якийсь казав, і на нас, бо він, уважаєте, Маскаль та свої мухи, як той каже, показує. Тай буде, хло', война.

Ий! але ми, вважаєте, втнемо Маскалеви носа. Бо наш старший, уважаєте, як не піде вам до косьцьола, як не помолить ся до матери божої, до тої, знаєте, що в такій синій платині аж за очи бере (бо я, вважаєте — от похвалю ся — й по косьцьолах ходив) та як не помолить ся до матери божої, що її роспяли жиди, — чуєш Абрамку! роспяли її жиди-нехристи за віру християнську вовіки віком амінь, сучий сину! — та як, уважаєте, не помолить ся наш старший до неї: “Матко, каже, божа, матко принайсьвентша, матко, як той ерентий, бодай ся книшем удавив, каже, безослінная, матко, кае... але! вже я, чуєте, так не вдам; то вона таку, міркуйте, парсуну зараз то й послухає, тай стане нам до помочи.

То як, уважаєте, виляже восько з осего боку та с того, то так, кау вам, як трави та листу: так багато! — Воно так, уважаєте, старі люде вповідають, що суда якось та був найшов Маскаль, то йшов вам-но через наші поля від досвітку до темної ночі — міркуйте: від досвітку до темної ночі (то, вважаєте, не з багога тріснути): але ви вам... хав... янг, то... раз бага-

то. Куди оком кинеш, а то все: Маскаль та Маскаль: разпораз. От уважаєте, яка то їх тьма тьменна, але наш старший як не крикне на восько: “Ану хлопці, ходзьмо, кае, на Маскаля!” то пітремо его на соломю, на січку, на трину го потремо! О-так, о! Бо наш старший, як той кае, посипле, тай спалить Маскаля на пни — таки, вам кау, на пни!

Тай аж тогди, вважаєте, Маскаль нас не досягне, а наш старший піде, хло', май май у гору. Тай тогди, вважаєте, нашого писаря скине, а свого, міркуйте, підстаршого поставить на его місце. Бо ему, знаєте, все лехко: до першого ліпшого якого, що ніби знає куди двері втворюють ся, піде та: “Пані фір, кае, ци вихтар, ци як там, іди но ти, каже, до того а того села, піди простісінько тов вуличков, що по при Дамяна Безконешного (то все, вважаєте, в мавпах стоїть) та допитай ся там до віта Федора Кушнярюка тай там на тих мястах ставай за писаря; а кривди ти там не буде: шо тобі ме належати ся, то пиши ци не пиши, громада складе тай сиди собі як у Бога за дверми, лиш май на людий, як той каже, май обачіне!”

Бо говорім суда й тудя, то таки, вважаєте, шо правда: наш писар, уважаєте, з людий дере, великі податки, сучий син, накладає на мир християнський, а тот, уважаєте, підстарший, як стане за писаря, то вменшить дачку.

Лиш одно ми, знаєте, не дуже, як той каже до шмиги: не знав, ци той кандибат на писаря знає казети читати? (бо его, вважаєте відай лиш на табелїях учили — або що, а в тім, хто его знає? може би й казету прочитав, бо старший, міркуйте, відай таки родить ся письменний) ну! та то ще, коби здорове, мемо видіти; але бо наш, уважаєте, писар, то й казети знає читати.

Нераз бувало прийду до него та: “Пані Шимоне, кау, прочитайтеко, шо в тих ніби казетах, кау, стоїть?”; А він то й як не стане читати, не читає ні, ий! усе за якихось поляків та за русинів та за Бесмарків, та за жовнірів, та за якісь Допаси, — але: всякої, вважаєте, читає. Але я, вважаєте, сяду, закурю люльку та слухаю, як той каже, що ся влізе, а таки вам, знаєте, анї тни!

От він та стане міні говорити: то, кае, тоти Русини на Поляків ци як там та, знаєте, дуже в'їдають, тоти, каже, у Львові. Та вони ніби, кае, пани, але й з мужиками, вповідає, тримають. Та якось він ше дивно ту газету, чуєте, прізвав — от плете ми ся на язиці: якесь ци лабате, ци гелевате; от видите! таким нагадав: Діло — то-то-то! Та бо ще, вважаєте, є й друга газета, шо за читарні пише, также й вона, вважаєте, має своє імя, але вже не так дивно називає ся: Громадский Волос.

Ба знов, каже, вважаєте, (боле шом не забув!) тото каже, тоту газету якийсь шпекулянт укладає, шо ні до церкви не зайде, ані хотьби, прем, до коршми: все міркує, якби не якби землю забрати тим ніби другим газетникам. Але, вважаєте, якось занадто зажер ся, тай ему відобрали.

То, кау вам, як стане читати, то я, вважаєте, аж іздрімаю ся, та як не зашну думати, то зараз вважаєте, прийдеми на гадку моя небіжка Палагна: як вона, знаєте, вмирала та прощала ся зо мнов та так вам жалісно-жалісно, що Боже твоя воля: “Прощай, каже, Йване чоловіче!” А відтак, знаєте, закликала Микитку тай поцілувала го в головку та: “Прощай, каже, синку мій Микитко!” А відтак, уважаєте, з Андрійком, але й его в головку поцілувала: “Прощай, каже, синку мій, Андрійку! А відтак, уважаєте, таки Доцьку не обіймає ні, не цілює, не приповідает: “Прощай, каже, донечко моя Доцько, донечко моя люба та солодка!” Та де: я й десятої часті з того не тямю, бо вона ще, вважаєте, й з наймитом небіжка: “Прощай, каже, Грицю-наймите!”

А відтак собі нагадаю, як вона, небіжка, вже на лаві лежала — господи! але що: я вважаєте, випив одну порцію, ба й другу, ба й третю тай гадаю собі: “Ото, міркую, я собі, кау, лю, а душенька мої небіжки постить!” Тай глип на двері, а вона, знаєте, душенька мої небіжки в вінику — преч би ся казало — коло дверей сидить.

Ий! а я таки до дверей та як, уважаєте, уфачу віник у руки: не стискаю, не плачу-ні! але: “Жіночко, моя, кажу, душенько моя добра!” приповідает. Люде, вважаєте, на мене гійкають та зацятькують мене: “Що вам, кауть, стало ся Йване? Та то

все, кажуть, божа воля!” Але де! міні то й не в гадці: я все свої: “Жіночко моя, кажу, душенько моя добра!” приповідая. Якось мене уговкали. Але в вечір узав я, вважаєте, склянку горівки тай пів хліба тай поставив на вікно, бо, знаєте, люде кажуть, що душа на дорогу напе ся, та ще, міркуйте, й закусить у ночі. Устаю я, вважаєте, рано, до вікна, а то якуратне так і є: душенька мої небіжки отак — о, з на пів пальця, надпила горівки, але хліба, вважаєте, чось і нурушила.

Тай так то зараз приїде міні на гадку моя небіжка тай не плачу ні — господи аж ми ся серце крає, так то якось мене жаль збирає як він зачне з отих казет ружно всілякої всячини, знаєте, вичитувати: ба за якусь панну, що то, міркуйте, й на долони їй волосє росте, (таку якусь масть вигадала) тай таки показує свій портрет, — ба за якихось послів, що ніби тоти послі та їх, каже, всі люде враз оббирають та, кає, г. ~~си~~лають їх ци до Відня, ци до Заболотова, ци вже, кає, куди там треба, ци до тютюну, ци до податків, ци до романентів, ци до казет — а зрештов хто би їх там збаг якуратне! Але то, вважаєте, і Семен Гриців тай і Семенів Гриць та вони й свої гласи дали на того посла, бо то лиш, уважаєте, обберуть собі посла тай дадуть на него гласи тай ступай, куди пани скажуть .

От правда: — нагадавем за тих панів. Тогід приїхав, уважаєте, якийсь пан до Йвана Гусака: у вокулярах та в таких, знаєте, делікатних черевичках хоть убирай на руки та чеши ся в них: такі вам блищачі, та ще й у вишиваній сорочці. А я, знаєте, йду до Гаврила Крайного — от забудем уже чо’, ци вісь ми ся вломила, ци небіжка моя, царство її небесне! заслала? (от, міркуйте не тямлю, а то шом хлопцем їв, то й то памятаю, а за то якось забудем). Але йду я, вважаєте, до Гаврила Крайного, тай виджу на дворі в Печоного того панка. Отак, уважаєте, я йду, якби неприємком Абрамко... а встаньтеж! отак знаєте, о: я так іду, а Печений так стоїть, якби от ви, а той панок, що в окулярах, та в вишиваній сорочці та в черевичках, якби от Абрамко стоїть. Але надходить Семен Петра Прокопового Галушки, шо тримає Настю Василя Безкишкового: “Славайсу!” “Навікислава, господу!” “А ци видиш ти, кау, онтого

пана, що вважаєте, кау, в окулярах та в таких делікатних черевичках хоть, кау, бери в руки та чеши ся в них, та ше, кау, ци видиш, шо на нім вишивана сорочка, видиш кау, га?!”

“Та вижу” вповідає Семен Петра Прокопового Галушки.

“Ба чож він, питаю, вважаєте, на що він, кау, мужицьку сорочку вбрав?”

“А лихий го кае знає!”

“Отже видиш, а я таки знаю” (бо то я, вважаєте, чув, що то якась, вибачте ми за слово, мода, ци яка віра, на тих панів находить) тай: “се, кау, відай така мода на него зайшла, що він та, кажу, мужицьку сорочку вбрав” (бо я вже, чуєте, й у постолах видів панів).

“Говоріть ви свої — кае Семен — не має, кае, де гроші дівати та дуріє, дурень”.

“Гм! — гадаю знаєте собі — може воно й дурень, а може, кау, й не дурень; може воно вважаєте так, а може значить, як той кае, й не так! усіяко буває: один сидить у коршмі, а другий, уважаєте, в читарни. Змовляють ся, знаєте, злодії, тай панцину, вважаєте, хотять заводити: такий, уважаєте, віт, така рада тай така громада. Ой нема, як той циган казав, правди, лиш у мині та, кае, в Бозі трошки!

Бо й професор, гадаєте, ліпший? Також то все в змові! А на щож він фердилюнки пише, шо, вважаєте, наші діти та до школи не ходять?! А лиш: він, знаєте, напише, писар, уважаєте, прочитає, віт, міркуйте, стягне гроші, а вітак усі три, наприклад, ділять ся. Деруть, уважаєте, псяюхи, а все з нас, а все наприклад, із нас.

Або оногди, чуєте, посилаю свого Микитку (він уже, знаєте до школи ходить): “Іди — кау — Микитко, гони коровчину пасти, а ти, кау, Андрійку (єму вже на третій рочок) іди намісь Микитки до школи!” (Піславби я, знаєте, й Андрійка — та коби то, вважаєте, більшеньке, то би вібив тай — махай на стерні! але там що бити?! (Та кау я єму: “Іди намісь Микитки до школи, а як, кажу, тебе професор запитає ся, чо’ти або що! то ти, кау, скажи що: я, кажи, прийшов намісь Микитки до школи.”

Хлопчина, знаєте, з віскоком пішов. А я, вважаєте, сів тай тешу зубки до грабель. Утесав я, знаєте, один, ба, вважаєте, й другий, ба й третій, а мій Андрійко біжить із плачем. А то, знаєте, цікава дитина: ще лиш му рік було, а вже так різко брав ся говорити, шо але: бувало все ми каже: “Ти злодію ставий! хольоба би тебе напала!” — а неню як, бувало, втеше в писок, то аж її ся десь у носі закрутило ся; тай знаєте, вміє кождому, як той каже, честь віддати: оногди йде піп до церкви, а він грає ся з дітищами на вулиці, та як лиш уздрів, знаєте, попа тай зараз перехристив ся три рази тай цмок у руку...

Тай, уважаєте, не встиг я ще четвертий зубок утесати, а Андрійко вже коло мене з плачем. “Адї, кає, я прибіг, до школи, а професор кає: ти чо’тут? а я, каже, сказав так, як ви, каже, казали казати: шо, кає, Микитка займив корову, а я, кає, намись него прийшов до школи, а професор міні: марш, кає, на псю маму — тут не ярмарок, най твій тато йде в місто як хоче гимблювати!”

Ну — тай адіть! та ци ему вважаєте, не однако ци той, ци той у школі чипіти ме? Але то все, гайдамахи, панщину хотять заводити.

Уже добре той пан, знаєте, казав шо в кашкеті, шо то на здакуцію до нас приїздив, що то, кає, московска, вважаєте, робота! Воно так і є: панщину вважаєте, заведуть дадуть нас під Маскаля тай — пропадай християнска душе нї за макове, як той каже, дзерно!

Отже таки їх робота не добром, наприклад, пахне, бо як би то, вважаєте, що добре, то би сказав, знаєте, той, що до читарні, десь аж із Ильвова, приїздив, що то так та отак, ото суда, а то тудя, то, вважаєте, в той бік, а то наприклад, у той бік! — а то щось плете нї сеї нї тої — ба: тримаймо ся (не знав лиш ци за чупер, ци за що? — Хи-хи-хи) ба, знаєте, як той казав.. хи-хи-хи! от: нї суди, нї туди! Чому то міні як Абрамко сказав, шо не йди, кає, до читарні, не записуй ся, бо тим, каже, себе під Маскаля запишеш, панщину, кає, підпишеш! Отак — то й га!

Але не втнеш ти Маскалю! ой нї! наш старший тебе, як той

каже, на мак дробен! Тай тогди писаря відрядить, раду нову поставить, віта скине, а мене, наприклад, покладе.

Гий, Амбрамку! тай мене на віта покладе: а тогди, вважаєте, читарня гет ід чортовій матери — ге-ет! Бо тоти читарники беруть ся верховодити над нами та новий лад заводити! Так, як би він один із другим не такий як і я! Ніби то в него три пяди межи очима? О, ні! Наші вітці, правітці того не знали та якось жили!

Мой! як я стану вітом, то доберемо ся всі такі як я тай гет скасуємо читарню, а сиромудрим читарникам на тих мястах фін уч цванцик тай гибай!... Тай тогди! пропадай Маскалю сякий-такий, у безвісти, у тріски пропадай та западай, у... вважаєте... а наш старший най жие, як той казав, на многая літа! Віва-а-ть! най жие наш старший тай, як той каже, син его тай, наприклад, уся родина тай... ти Абрамку!

Жий нам, як якийсь казав, Абрамку, на многая літа, а як буду вітом, то, вважаєш, у трое ти заплачу! хи-хи-хи!

Ги-ий сіда дана-а!

Сіла кітка на барана,

Сіла, — як той каже, — кітка на барана,

Сіла.. она... наприклад...

• У-е! у-е! — ой-ой-ой! — уе! уе!

БУЛКА.

Х. запросив свого бюрового товариша, Мілька, перед обідом до себе на чарку лікеру. П. Мілько, що завсїгди точно приходив на обід, випив, попрощався з товаришем і вийшов. Пійшов найкоротшою дорогою: через склепок із булками.

Лишень зачинив за собою склепові склянні двері, збентежився, як той заяць, що його з усіх боків пси обскочать. Перед склепиком стояла бричка, а в ній сидів пан маршалок.

Мілько хотів незаметно втечи, але пан маршалок завважав його.

— Моє поважане, пане Мільку! Як ся маєте?!

П. Мілько затрусився, як осиковий лист у осені.

— Моє поважане! Я... я... підводив п. Х.

— Навмисне через склепок, щоби побачити ся з красною склепаркою, — зареготався пан маршалок.

Мількови стали сльози в очах:

— Алез пане... ласкавий, як можна?

— Но, но, — успокоював п. маршалок — жарту, пане Мільку. Атже я знаю, що з вас за примірний муж!

П. Мілько побіг до дому, як попарений. Добродушна усьмішка щезла з його обличчя. Журба зависла над його лисою головою, наче чорна хмара.

Від бистрого ходу впрів. Прибіг до дому, сів на фотель і холодився, махаючи капелюхом.

“Що за нещастє”, бурмотів під носом.

Увійшла жінка, висока, худа зі злобними очима. Аж паши́ла така румяна: тепер що лиш висваривши ся з кухаркою.

Зараз завважала зміну на чоловіці.

“А тобі що?”

Мілько шпурнув капелюх на стіл.

“Дай міні спокій! Нещастє, кажу тобі; вічна компромітація!”

Тепер прийшла черга на жінку зажурити ся. Заломила руки тай з притиском заговорила: “Бій ся Бога, Мільку, говори! Що стало ся? Не перепуджуй мене”.

“Таке стало ся, що я пропащий — сказав Мілько, не то відповідаючи, не то розмовляючи сам із собою. — “Я, урядник, пане добродію, в десятій ранзі тай така компромітація!”

Жінка вийшла з терплячок: ухопила чоловіка за рамя тай спищала:

“Таже говори, Мільку! чого мовчиш, як би ти писок замок на колодку?!”

Мілько зовсім спокійн\ відповів: “Що мені з того, що я тобі скажу? Се вже не верь\ ся! Пропало. Компромітація на завсігди.

Десь мене злий дух підийшов, отой Х. запросив до себе на лікер. Виходжу від него тай іду через склепок із булками. Лиш я двері за собою зачинив, дивлюсь: стоїть бричка, а в бричці пан маршалок. Ой Боже, розступи ся земле!

“Ну, та шо з того?” нетерпеливилась жінка.

Мілько покивав головою.

“Що з того? Ха-ха-ха! Вона каже: шо з того! Та ше більшо потреба? Шо-ж він собі подумає за мене? Я, урядник — пане добродію — у десятій ранзі та йшов булку купувати за два крейцарі! Чи може вже бути більша компромітація?!

Бодай-же він був спопелів, заки втворив пашеку, аби ме не на лікер запросити!

Жінка посумніла. “Ще сего хибувало! Мене прозивають міщанкою (вона була донькою горожанина таки з того місточка, але тепер уже пані), а за тебе будуть говорити, шо купуєш булки то два крейцарі”.

Мілька аж у горлі стисло, так ревно зажурился: “Боже, Боже! Шо то може наробити одно нічо!

Гей! Атже в мене є кухарка. Плачу їй пять ринських на місяць, а люде будуть гадати, шо я сам ходив булку купувати за два крейцарі. Та мені тепер ніяк показати ся в поряднім товаристві. Маршалок розповість кождому, шо видїв, як я сам булку купував.”

Спер лису голову на долоню, задумав ся глибоко тай розмовляв ся із собою: “Нема иншого виходу, лиш подавати ся на перенесене. Але-ж бо матеріяльна руїна. Тут продай хату й реальність, а там не купиш.” Хату й реальність дістав Мілько за жінкою.

Стала жінка щиро его радити:

“Шо нам з хати, коли встид за встидом. Тут у мене повно кривняків, а то самі прості люде. Зі щирости та доброти компромітують де здиблять. Оногди йду я з доктором N. аж надходить Андрій. Знаєш? Івана син. Цїлує мене в руку тай: — Чи тямите — каже — пані, як ми ходили разом до школи? Бігалисьмо обое босі тай шпуряли каміннями. — Гвавт! я трохи не зомліла. Уступи ся, кажу, добрий чоловіче, не знаю тебе, а боса я ніколи не ходила! — Але пльотки вже готові. Шо з того, що ношу тепер нові лякерки, коли обсужувати муть, що я боса ходила до школи”.

Мілько три ночи не спав, а три дни ходив, як строєний: так ему булка заїхала в голову. Де тільки два люде говорили й сьміяли ся, ему так і видїло ся, що то через тоту булку.

Та се ще байка. Але-ж бо п. Мілько, як тільки коли побачив булку, зараз тряс ся як у пропасницю. Бояв ся булки, як чорт сьвяченої води. Такий ему ляк дала.

Бо то треба знати: до простого чоловіка розпечи желїзні тричяки до червоности тай ему до очей — джі! та може здрігне ся, а урядник у десятій ранзі, як коли, то й булки перелякає ся.

На торзі.

(Посвята Романови Роздольському).

Проць і Проциха продали в місті, на торзі, дві курці, копу яець, пів корця жита тай купили порося й дві дощці карник залатати. З полудня, як мали вже йти до дому, каже Проць до жінки:

— В тебе є які гроші?

— Та які? каже жінка. — Маю ще в платині три нові: дітям на колачики.

Проць драпнув ся ніхтями по немитій потилици тай лишив на ній за кождим ніхтем рівчин, наче розплуги на ріли.

— Ффї-іть! А мені ше треба віків купити. Маю гуляних п'ять крейцарів, а то треба зо двацять цвиків. Як не стане то даш.

Проциха справила до чоловіка обі долоні:

— А най Бог боронить та заступить! Таже то би таких плачів.

— Говори свої! — бовтнув Проць — Я слиною приліплю дошки?!

Тай пішов у місто, а Проциха лишила ся коло фіри сусіда Йвана, що з ласки зробив їм вигоду тай забрав дошки на свій віз. Стояла неподвижно на однім місци, прижмурила очі, що ціле місто здавало ся їй, наче в сумерку, а всякі гадки стали її зносити.

Вернуть ся до дому вже смерком. На Йвановій хаті бузьок клепатиме, а Семенові вівці будуть бляяти. Крізь стріхи синій димок продиратиме ся, а з другого кінця села заводити ме сопівка. Дмитруньо й Настуня ждати муть їх на воротях та як тільки їх назирять, пустять ся бігцем проти них. Дмитру-

ньо зараз же й прибіжить, а маленька Настуня облишить ся з заду й стане плакати.

А Проць пішов у саму середину міста, на жидівську вулицю. В обох періях аж кишіло від жидівських склепиків.

Зараз таки зачепила его каправа, горбата жидівка з крайного склепу.

— Що купуєте, газдо? Ходіть до мене !

— В тебе нема! — сказав Проць тай не подивив ся навіть на ню.

Жидівка вхопила его за рукав.

— Чому нема? Ходіть!

Проць увійшов до склепу. На помості й на полицках стояло всюди скло, триною й стухлою соломою обложене.

— Цвики є? — запитав Проць.

— Нема цвиків. Купіть собі лямпу. Дуже дешево. А сьвітить, ц-ц-ц.

— Иди, бо як ти засьвітю, то три дни тобі сьвічки в очах муть стояти!

Вийшов розлючений.

Жидівка вибігла за ним.

— Чуєте, газдо, як вам треба цвиків, то йдіть до мого зятя, отам-о з другого краю вулиці. Зараз вас мій Абрамко поведе.

Тай стала верещати:

— Аврум! Аврум! Аврум!

Абрамка не було. Проць не мав коли, тай пустив ся йти. Але жидівка вхопила за сардак і не пускала.

— Чикайте трохи, зараз Абрамко прийде.

— Скараскай ся мерзо! — при сім слові сіпнув так сардаком, що жидівка мало носом не запорола до плиток.

Зайшов прямо до того склепу, що на дверях висіли поіржавлені ланци. Там стояв дванацятилітний пейсатий жидок.

— Що купуєте, газдо?

Проць визвірив ся на него.

— Я з тобою не говорю! Де газда від склепу?! — обізвав ся сердито.

— Що-о-о? Та то все одно: я також продаю!

— Я тебе питаю ся, паршеку, де газда від склепу. Чуєш, чи ні?

— Зараз увійде.

За хвилю ввійшов старий жид, сивий як молоко.

— Ви газда від склепу?

— Я. Ну або що?

— Продасте мені цвики?

— Чому ні? А яких вам треба?

— Бритналів. По кілька за крейцар?

— На вагу продає ся.

— Я на вагу не хочу, продайте на штуки.

— Ну! по крейцарю возьму в вас.

Проць як стояв, так обернув ся й пішов. Вибіг старий жид, вибіг малий жидок.

— Верніть ся, газдо, чуєте!

Проць удавав, що не чує. Жидок підбіг за ним і вхопив за рукав. а Проць обернув ся й ждохнув жидка кулаком у груди

— Уступи ся, кажу, паршеку!

Жидок відскочив наче кіт від собаки.

Тимчасом надійшов старий жид:

— Ну, верніть ся, що дасьте?

— Я не купую — сказав Проць і чинив ся, що хоче відійти

— Чому не купуєте? Вам треба цвиків. А, бігме, нігде не дістанете дешевше, як у мене. Аби я такий щасливий рік мав.

Проць став лагідніший.

— Як у вас купувати, коли правите, як за рідну маму?

— Ходіть до склепу; яюсь погоди~~ти~~ ся.

Цілий час держав ся жид Проць~~ого~~ сардака.

Проць іще не квапив ся йти. Став тай розмірковував у своїй голові, з кілька цвяками найменше може обійти ся й кілька найбільше може за них дати, аби не рушити тих крейцарів, що в Процихи. Жаль ему було малих пустіїв, що вибіжать проти него й крізь ніс жвиндіти муть: “Де! що сте купили в місті?”

Міркував — міркував і як раз доміркував ся до того, що тих три крейцарі від Прощихи саме не стане. Така его лютя зібрала, що бувби всю жидову перемолотив.

Оттоді знов підступив до него жидок. Проць затис зуби тай справив до жидка кулак наче довбню:

“Набік, гнидо! бо як тя ковтну тай і не кивнеш!”

Старий жид, як би нічо, сїпнув Проця за сардак:

“Ну, газдо! що стоїте дурно? Міні треба вторгувати, а вам купити.”

Зайшли до склепу. Проць став просити жида:

“Бійте ся Бога, Мошку, чи як вам, майте милосерднє. Ви би таки чоловіка облупили. Ви собі розкладіть заробок на всіх мужиків, а не то з одного тай маєство робити!”

Жид став клясти ся; ему се йшло так гладонько й борзенько, як молитви:

“Заробок? Який заробок? Аби я так до завтра дочикав, аби я такий легкий рік мав, аби я так на очи видів, аби я так з дітий потїхи діждав ся, як я маю на цвиках хоть крейцар зарібку”.

“Дай Боже, дай вам Господоньку сьвятий, щире вам сего жичу”, сказав Проць тай крутив головою.

“Гадаєте, що не дай Боже? Таки, дай Боже! — Ну кажіть що даєте?”

“Даш зо пять за крейцар?”

Жид плюнув: “Ігі! на твою голову!”

— Гікни матери своїй на гріб! А по штири даш?

Жид скулив ся, як кіт до миши: “Брав бись по штири?”

“Ні! в голову бих ти позабивав. Та гавкай уже раз, по чому?”

— Жид озлобив ся: “Гавкай сам із псами!”

“Їж, дави ся своїми цвиками!” — по сїм слові Проць вийшов, а жид ще крикнув ему на вздогін: “Дам три за два крейцарі!”

Проць обернув ся на порозі: “Ая! Ще ти й прядива додам, абись собі мотуз усукав, та повісиш ся на цвику!”

Вийшовши на вулицю й здавало ся ему, ніби він десь у

лісі, в самій середині, а то его з усіх боків вовки обскочили й наважили ся жите взяти. Місто, місто — обдирство, ошуканство, наче хто шептав ему в вухо.

Аж іде Василь, з того-ж села, самою серединою вулиці. В правій руці батіг, у лівій коновка, в коновці сушений короп, на шії дріт, а на голові три капелюхи. Спідний — старий солом'яний; середний — новий, суконний, чорний, для себе просьвято; а верхній — новий, сивенький для синка, Грицька, також просьвято. Проць до него:

“Заратуйте-ко мене хоть шісткою!”

Василь махнув бато́гом:

“Куме Процю! та я осьде ледви тлінний: на гуску соли ми не стало. Будем у штайранті, платив податок. Обібрали чо сорочки, обголили до мяса, ледви з душею втік.”

Проць поплів ся далі. Розмірковував, розраховував, а то все — не стає і не стає.

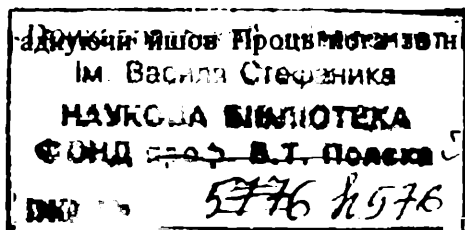
“Таки не витякне моїх гроший, треба буде докласти жіночі,” гадкував Проць тай зайшов до другого желізного склепу. Там так само, як і в першім. До третього, так самого; до четвертого, також так само.

Проць налякав ся; та се й з жіночими не стане. А паця? Що з пацям буде?!

“Мо-ой! аби вас повіхоплювало що до лаби, аби на вас хвороба тяженька!” заляв Проць серед дороги на весь голос та так щиро аж зітхнув. Ніякої ради, ніякого поратунку, хоть сядь тай плач.

Але паця? Паця мусить мати свою вигоду, аби з під землі дістати, аби камінь зубами гризти! Християнин борше витримає й голод і холод, а німина марніє, сохне. Воно не знає пожалувати ся (рахувати: німина), що є голодне, що мені студено, що підо мною мокро, але марніє. А воно до чого здає, як марне? Лиш гріх за него. Християнин не потребує в сало дбати. Най буде худий як хорт, лиш аби робив. А худібка не то; як уже марна, то нідочого тай решта. А ще паця!

Отак ~~адукач~~ ~~ишов~~ Проць ~~може~~ ~~звон~~ гою, похнюпивши

голову в долину, неначе шукав що по дорозі. І не стямив ся коли вчинив ся перед склепом, де перший раз торгував цвяхи. Жид обізвав ся до него:

“А що? Правда, що ніде нема дешевше? Слухайте Йване, чи як вам. Най страчу: дам вам по два за крейцар, тай то, бігме, нікому лиш вам! Хочу мати добрий початок.”

“Хіба на сконане початок”, — бовтнув Проць.

“Я собі рахую початок на завтра.”

Проць задумав ся: “Дайте по три”, спромога процідив крізь зуби.

Жид усміхнув ся: “Ну, ну! Коби я сам міг де купити по три!”

В одну мить постановив Проць відоймити гроші від жінки: Як мога борше побіг до неї:

— Давай гроші!

— Які гроші? Хрести ся та лїзь у болото!

Проць затис кулаки: “Чуєш, не вповідай мені мудрішки, бс-м такий добрий, щобим тя зів!”

Проциха дивувала ся: “Тобі що, чоловіче, ти впив ся? А яж дітем що скажу?”

Проць сичав здавненим голосом, як гадина: “А тиж яка мама дітем? Ти не знаєш, як їх забавити?”

“Спамятай ся, Процю, тебе обмарило?!”

“Я тебе як зараз спамятаю, то ти очи повилазять! Ти газдиня?! Вона тото не питає, де паця вигодує ся, але до мене: спамятай ся. Мой! Ти така газдиня? га?” — справив до неї кулак.

Але Проциха й не рушила ся, а ще й нахилила до него голову: “На! бий, бий мя! чо’ стоїш?” — тай захлипала.

Проць, не довго розгадуючи, запхав їй руку в пазуху, витяг платинку з трьома крейцарами й пійшов до жида торгу добивати.

Проциха плакала: жаль їй було за дітьми, але жаль їй було й на діти, що через них та не має житя з чоловіком.

Мужицька смерть.

1 .

Его називали Банатом, властиве-ж ім'я его було Гриць. Банатом прозивали его тому, бо він служив при війську на Угорщині в Банаті і нераз розповідав про той свій побут у Банаті.

Був жонатий у друге з Калиною, тепер Грициха, що мала в одній нозі “роматиз” і без палиць не могла ходити.

Мав навичку що неділі впити ся.

Як упив ся, то забував зовсім, що жонатий: все мав себе за вдівця тай згадував першу небіжку. Се тому — так говорили сусіди — що з першою добре жив, а з другою оженив ся тільки для того, що господареві ніяк без жінки.

Що неділі торкотів Гриць. Виходив перед хату на запущене подвірє, поросле буряном, ставав собі коло калабані, що з неї кури воду пю, тай торкотів.

— Де пліт від вулиці? — питав ся сам себе. — У кожного є пліт, а в мене нема? А я-ж гірший газда від вас? Мо-ой, богачі!... Нема плота, лиш поплотина! А давно був пліт. Ще за небіжки жінки... Вона мені їсти варила, як я его городив. Моя газдиня! Бувало — горожу пліт, або перед хатою щось роблю, може ні?! (говорив се слово з притиском, наче би з ким перечив ся), а вона, бувало, небіжка, стане на порозі та: Грицю — каже — ходи полуднувати. Я лишаю роботу, може ні?!, ухожу до хати. Ану! стоїть стіл, застелений білою скатертю, може ні?! Св'яточна скатерть! Ану! стоїть склянка

на столі — із горівкою. Дає миску яєшницї, дає миску барабуль у ющї, дає молошну кашу, дає запашну кулешу з сиром. Як сонце! Їж, пий і весели ся!

Та не лиш плота чіпляв ся Гриць: він накладав собі також із курми і з воронами. Навіть нашому невинному псови, з лагідними й сльозавими очима, оброслому довгою козячою вовною, не давав Гриць спокійно перебігти.

Також із прохожими людьми заходив Гриць у бесїду. Поперед его хати переходив що неділі молодий парубок, Петро, йдучи до читальні. Він був секретарем читальні тай Гриць его за то ненавидів.

— А куда йдеш, Петре?

— А куда-ж би? — відповідав Петро. — Іду на танець. Дав Бог неділю та при сьвятї хоче молодїж попїграти ся.

Гриць знав, що Петро его дурить.

— Ой так. Таже й я був молодий. Може нї?! Але давно не так ішли іграшки, як тепер. Давно були парубки, а тепер що? Саме дранте!

— А хибаж давно були инакші люде? — перебив озлоблений Петро.

— Но-но-но-но, — успокоював Гриць, — не за тебе байка, а за других.

— А другі-ж які?!...

— Но-но-но! Ти не знаєш, що кождий циган свої діти хвалить? Може нї?! Я лиш так собі. Ти, Петре, як якийсь казав, бери на розум. То не те, що гірші парубки, але гірші часи настали. Може нї?!

Тепер звертала ся дискусія на злі часи.

— Та як то гірші часи? — питав ся Петро, — що за гірші?

— Так, що гірші! — впевняв Гриць. — Давно парубки були лиш до іграшок, а тепер що? біда!

— А хибаж давно парубки були панами, чи як?

— Но-но-но! — доказував Гриць. — Таже то не туда. Давно, бувало, як челядь збере ся коло коршми, то провадить іграшки цілий день. А днина давно не то, що тепер. Вереме на дворі таке, що аж серце радує ся. Може нї?! Тай днина довша.

— А тепер як? — запитав ся Петро. — Таже адіть, вереме; а в літі — то днина в двоє довша, як у зимі.

— Е, говори! Вереме верему не рівне, тай днина днинії! А давно, коби ти знав, то таки доба була довша. Може ні? ! Бувало в неділю як заведем танець коло коршми, то подубцюєш, небоже, до схочу, заки сонце зайде. Або як у Банаті, бувало, вийдеш на зицирку, мой, як розпустить кольони по чистім поли, то якийсь раз таністрою підкинеш...

— Та то, вуйку Грицю, — перебив Петро, — не днина тому винна, але видко, що на танци охоти не було тай таністра була за тяжка, що вам так навтямило ся до заходу сонця.

— Що ти мені перечиш! Отжє я тобі кажу сніську правду, що давно ціла доба була довша: і ніч і днина, а тепер настає чим раз коротша!

Петро засьміяв ся.

— Та се, по вашому, ще на таке зійде, що буде година днини, а година ночі. А відтак уже таке настане, що не буде ні днини ні ночі, лиш хиба — раз темно, раз ясно, раз темно, раз ясно: михтіти-ме поперед очі, що люди бити-муть ся головами один до одного.

— Ей-же бо ти небоже! То ти береш мене, старого, на глум? !

Петро пішов, а Гриць відказував на молодіж і на читальню

Гриць відай був би в неділю сам до хати ніколи не зайшов. Кликала его двадцятилітна донька (ще від першої жінки) Василина. Вона підходила тихо, босими ногами, аж до Гриця, сіпала его за рукав тай шептала:

— Дедю! ходіть вечеряти!

Гриць обертав ся здивований, хвильку надумував ся і йшов до хати.

Від Василини заносило на кілька кроків в округ потом. Дівчата миють ся що суботи лугом майже до пояса. Василина очевидно не робила того, бо не мала часу: вона заступала в хаті газдиню, тай робила на лані, а мачусі не було в голові, аби "дівка була змита".

— Такий-єм добрий-добрий, як молоко, — говорив Гриць

входячи до хати, але его прибитий вигляд не показував зовсім молочного настрою.

— Ігі на тебе, піяку! — відповідала ему Грициха з печі. — Ти з глузду зсунув ся, що плетеш, не видиш, що образи в хаті?

— Но-но-но, жінко, Бог з тобою! Чоловік, як якийсь казав, хоче зажити сьвіта: на то Бог дав неділю. Цілий тиждень працюємо, як той казав, в поті чола, а — —

— Ей, робітнику мій! — аж засьпівала Грициха. — Іди, йди, старцуне, ще колись горівка в тобі займе ся. Тай то ні встиду, ні сорому не має: уже, дїдовід, одною ногою в ямі, а ще як залле собі пельку, то мало що хибує, аби по стїнах не дер ся.

Гриць замуркотїв щось під носом, а потому вхопив ся обома чорними, костистими руками за голову, сїв за стіл тай: “Убила мене — каже — як кагла!” Від заправленої чорт значим горівки болїла его голова.

Василина подала ему вечерю тай пішла лагодити постіль.

II.

Чи він був піяк?

Варвара, Павлова донька, дївка чорнява, висока й гнучка, напала була раз серед поля на Василину, бо Василина десь її по селї обсуджувала.

— Ти обсудо якась! — кричала Варвара. — Розповідай лїпше по селї за себе та за свого дєдю-піяка, а не за мене, бо я тобі зараз кіски повимикаю.

Василина дивила ся звичайно в землю тай тому всі казали, що вона “непевна”. Тепер вона глипнула на Варвару своїм зизим оком.

— Брешеш, Варваро, я тебе не обсуджувала, а від мого дєдя тобі зась!

— Бреша сама з псами, ти опуде вонючий! Адї, воняє від тебе, як від тхора. А твій дєдя таки піяк: малі дїти знають, що він піяк.

Василина відійшла. Ішла зовсім спокійно так, наче би нічого й не стало ся.

Варвара кричала ще їй на вздогін:

— Сокоти ся ти, зелепуго, сокоти ся мене, як вогню, бо як іще раз учую за якусь обсуду, то розідру тобі хавки від вуха до вуха; серед села розідру!

А сусіда Грицева, стара Семениха, ймила була раз Грицевого сінка, Николу в своїм саду на яблінці. Зсадила его відти тай випарила, не жалуючи долоні .

Счинив ся вереск. Сусіди зазирали через плоти. Вийшла й Грициха тай стала впевняти, що Никола здохмив лиш одно-одніське яблуко з землі, а на яблінку зовсім не лазив.

Семениха аж руки заломила з пересердя:

— Гей, люде добрі! Та через се злодійкувате насїне нїяк буде стебельця на дворі вдержати: обнесуть де що є. Тай то малий злодій украв, а стара злодійка покриває. Та ти, крива відьмо, вчиш дітей крадіжки! Ти чоловіка звела на нїнащо. За першої небіжки Гриць був порядний газда, а за тебе він і пїяк і нетріб. А то, бігме, радше би єму було повісити ся, ніж мав завязувати собі сьвіт із такою кривою відьмою.

Грициха замахнула ся палицею:

— А йди-ж ти, мерзо! Я тебе до суду завдам, що ти мене відьмою називаєш. Абисьте були люде сьвідомі. (При сїм слові сусіди поховали ся поза плоти). А я присягну, що то ти відьма. Я знаю, що ти ходила гола навкруг хати з макітрею на голові.

То була робітна днина: чоловіків не було дома, лиш жінки. Тому Семениха балакала ще довгенький час із Процихою. Проциха плекала дитину обвислими, зжовклими грудьми тай приповідала:

— Добре кажете, Семенишко, то вона звела Гриця на нїнащо. Який став тепер! Сором межи люди показати ся: та він і в неділю в чорній сорочці. Не дбає вона нї за чоловіком, нї за Василюю. Дівці вже двацятий рік, а люди не трафляють ся. А все через ню.

— Погань, кажу вам. Таже я ще затирила его першу небіжку. Жили, як той казав, у мирности і в радості. Мав з нею двоє дітей. Старша Марія, та померла вже віддана при

першій дитині. А отся молодша Василина, та яка стала? Непевне воно таке: і в очи чоловікови не подивить ся, все в землю. А всему вона винна.

— Гриць забанував за першою небіжкою; після її смерти та ходив цілий тиждень, як строений: ні робота его не брала ся, ні їда. Потому, що робити, оженив ся. Та — якби жінка людяна. А то лучила ся така помийниця, що не то роботи з неї, але й доброго слова нема. Крива відьма тай решта.

— А ви-ж гадаєте, що він чого розпив ся? Таже за першої небіжки — де-де-де — господар на все село. А тепер? От гноба: і сама не здихає тай ему не дає жити. Боже, прости мені! От гріхи.

Також панотець Антоній мав Гриця за піяка. Незабавки після того, як Гриць оженив ся в друге, панотець закликав его до себе.

О. Антоній був старий чоловік старої школи, завзятий табачник. Він належав до “твердих Русинів”, говорив з жінкою й дітьми по польски, а на мужиків натискав, аби не говорили це, це се, але сіє.

— Учить нас с і я т и! — говорили люди.

Гриць увійшов до комнати, поцілував панотця в руку і став оглядати перепудженими очима портрет Снігурського, що висів над бюрком: іще не видів такого “страшного сьвятця”.

— Слухай-но ти, Грицю, (панотець кождому тикав), питаю ся я тебе, чого ти розпіачив ся? Та тобі не встид: таже ти якийсь газда?!

Газда глипнув жалісними очима на Снігурського.

— Просю божої ласки, тай вашої, та де-ж я? Лучила ся пару раз оказия та — що правда — був-ем трохи горів ченний, але аби аж розпити ся, то... бігме, я не того... не свідім тай уже.

О. Антоній зажив табаки тай став Гриця, як то кажуть, псячити:

— Ти сякий-такий, маєш мені-присягнути від горівки, розумієш?!

— Таже я розуміти розумію, але присягнути... то вже ні.

— Як? що? чому? Ти не хочеш присягнути від горівки?!

— Бо то з хліба, — сказав Гриць непевним але переконуючим тоном.

І з присяги нічого не було.

— Чекай-чекай, ти лайдаку, прийде коза до воза.

Тай прийшла коза.

— Узяв піп на мене пізъму, — говорив Гриць до жінки по якімось часі, вернувши від хресту.

— Як, за що?

— А чи-ж я знаю.

— Но, а відки знаєш, що взяв пізъму?

— Як відки? Аді, охрестив дитину Ерстиною!

— А ти-ж що?

— Та я казав: хрестіть, кажу, Єрина, а він охрестив Ерстина.

По двох роках охрестив знов панотець хлопця Родіоном.

— А як хлопець називає ся? Казав-єсь, що Никола?

— Таже я казати казав, коли-ж бо має на мене пізъму. От і не нагадати, як назвав... Редьковою назвав.

— Йой! а ти-ж що? Та як, хлопець, та аби звав ся Редькова?

— Іди, питай ся єго. Я єму кажу Никола, а він: хрещає ся — каже — раб божий Редькова — тай решта.

Проте однако Ерстину всі звали Єриною, а Родіона Ніколою.

Але Гриць не був такий піяк, як другі піяки. Піяком звичайно є той, хто пе в корчмі тай хто пе завсїди: чи є товариство, чи нї, чи є причина пити, чи нї. А Гриць не так. Він майже ніколи в корчмі не пив. Приносив собі завсїди горівку до дому. Лиш мав ту піячку прикмету, що пив сам, не дбаючи про товариство.

Гриць “заживав сьвіта” лиш у неділю. Буденного дня ходив у поле, як кождий. Та тільки тоді майже ніколи не говорив. Сусїд Іван, що мав письменну жінку, розповідав нераз, що: Гриць — каже — виговорить ся в неділю на весь тиждень тай цілий тиждень відтак не потребує говорити.

Грициха через “роматиз” не могла ходити. Вона вічно пряла. Пряла в село вовну й повісма, а за то діставала “межи діти” то муки, то скорому.

Василина була в хаті газдинею, але й на лані робила. Двірський економ, гербовий шляхтич, що був колись високим урядником, обікрав касу й пішов “на утшимане родакуф”, уважав Василю майже за двірську наймичку. Коли треба було робітника, то він приходив до Гриця тай кричав із вулиці:

— Василю, а ти ще дома? Ти не знаєш, що в мене робота? Махай на лан!

Василина заробляла тільки, що ставало наймати плуга (у Гриця було два поміркі й город,) ну — тай Грицеви на горівку

III.

Се діяло ся по жнивах у середу. Було якесь церковне сьвято; у поле ніхто не йшов. В громадській канцелярії сидів писар Василь під образами за столом, віт коло вікна за столом, а Семен каснер і присяжний подальше на ослоні.

Громадска канцелярия була у Семена. Він мешкав по однім боці, а другий відступив на канцелярию.

Всі дивили ся зі співчутем на писаря, що аж упрівав, читаючи якесь письмо від старости. Тай мав чого впрівати.

Повітовий староста, ревний оборонець краюї автономії, переслідував, як лиш міг, тоту раду громадску.

Громада, бачите, завзяла ся тай вибрала до ради самих противників дідича. Староста розписав другі вибори. Громада вибрала тих самих. Староста розписав треті вибори тай приїхав сам до села на вибори.

Старий віт перепудив ся: сам перший голосував на нових радних. Переголосувало ще кількох, а старості здавало ся, що то панска ліста, тай зробив виборчий маневр, винайдений польскою шляхтою в східній Галичині. Закінчив голосоване, хоть голосуючих було ще кілька кіп.

— Решта не будуть голосувати, бо то самі лайдаки, — вирішив староста й відїхав.

Коли-ж рада громадска зачала урядувати, тоді аж старос-

та доглунав ся, як він сам себе в дураки пошив. Тото-ж було відказування!

— Та то самі лайдаки, розбійники, злодії! Не вір жадному хлопovi, як псови. Я їм дам, я їм покажу!

Найгірше вийшов на тім писар Василь. Нова рада громадска відрядила старого писаря, котрий був правою рукою старости тай обікрадав громадску касу, і вибрала Василя. А Василь іще в писарці початковий чоловік. Тамошній учитель привчив Василя трохи “краєвого язика” тай Василь уже знав, що рачи звешхносць гмінна не значить: най громада ловить раки, а полеца се не значить: бити по лицю, але за те до урядової стилізації не міг ніяк привикнути.

— Слухайте, Василю, — говорив учитель, — вас того милить, що на кождім письмі стоїть усе на самім початку: Високе ц. к. міністерство зарядило рескриптом з дня такого до числа такого, а високе ц. к. намісництво з дня такого до числа такого, а вас най то нічо не обходить. Що вам там міністерство, намісництво, ви читайте самий кінець, там є то, що треба.

— А того-ж не треба?

— Не треба.

— А на що-ж пишуть?

— Гм, гм, на що пишуть — учитель подумав хвильку — що пишуть? А на що дають над і kropку, таж і й без kropки не було би а, тільки і.

— Правда.

Та тільки Василь ніколи не знав, що лишити, а що читати, а тут староста тисне.

Тож Василь прів над письмами, а присяжний говорив до Семена:

— Ой так, так: читати, то не ціпом махати.

— А ви-ж як гадали? Таже то працює ся головою.

До хати ввійшов Гриць, темний та назний, з запалими очима. Видко було, що слабкий. За ним високий, сивий Жид Борух. Єго називали “Корол”, бо був дуже худий. Гриць почав говорити, не привитавши ся; знак, що справа дуже важна.

— Просю вас, пане війте, тай ви, пане писар, тай ви, панове радні. Наперед просю божої ласки, а відтак вашої: дайте мені поміч, зробіть межи нами ряд. Короп наважив ся мене з світа зігнати!

Короп замахав руками:

— Я від тебе нічого не хочу, ти мені верни мої гроші.

— Відки-ж я тобі, добрий чоловіче, гроші дам? Таже з коліна не вілупю. Зажди: я ще з села не втікаю. Устараю, то дам.

— Чи-ж я тебе в шию бю? Не маєш, не віддавай.

— А чого-ж хочеш? Бій ся Бога, май серце, Борух! Чого мене ріжеш без ножа?!

— Таже чекайте, говоріть за рядом: як зайшло, що є межи вами? Відки-ж я можу знати? — говорив війт своїм звичаєм, поволи й виразно, наче би проводив молитви малій дитині.

— То так було, — зачав Короп, але Гриць перебив:

— Чекай, най я скажу!

Війт дав першеньство Грицеві:

— Ти Коропе, зажди, най Гриць говорять, а відтак ти маєш своє говорити.

Короп не перечив: — Най говорять Гриць.

— То отак було, — зачав Гриць. — Я з Борухом нічого не мав, у жадні інтереса не заходив, за grunt, за поле не було межи нами й слова бесіди. Може ні? ! Кажи, Борух, осьде при людях, най чують п а н н а ч а л а, пан писар тай люде. Кажи: так, чи не так; була межи нами бесіда за grunt?

— Грицю, ти говори далі. Я своє скажу на кінци, — за лепотів борзенько Короп.

— А я осьде побожу сто раз, не раз, перед цілою громадою, в церкві побожу, коло престола, і я побожу й жінка моя й діти мої, що я Борухови за grunt ані словом не писнув. Хоть най він присягає, а хоть най я присягаю. Осьде кладіть хрест, світіть свічки, най присягаю. А ні, то приводіть рабіна, най Борух побожить. Най він побожить, що була бесіда, а я побожу, що не правда. Най він побожить на свою душу, що

була бесіда, а я побожу на своє здорове, що не правда. Най він побожить на свої діти, а я побожу на свою маржину. Маю всего одно паця й коровку, а уже би-м зараз на маржину побожив.

— Тай видите, пане вйіте, і ви, пане писар, і ви, панове радні, ви в нашім селі урядники, а уже щоби-м ся з сего місця не поступив, щоби ми руки покорчило, щоби ми очи білками стали на верха, як я з Борухом за ґрунт хоть пусте слово заговорив. Що правда, то не гріх. Може ні?

— А сегодня рано приходить Борух тай ні в дві ні в три каже, що мені ґрунт зліцітує, говорить, що я підписав ся ему на ґрунт: “Ти — каже — підписав ся мені на ґрунт”. Жінка колотила на припічку кулешу, та як у Боруха се слово почула, то колотач їй в руках застиг. Ти мені, мой, жінку перепудив! Жінка до мене: ти сякий, ти такий, ти затеряв ґрунт, ти лайдаку, ти піяку, ну — паплюжить. Публіка на все село. Жінка в плач, діти в плач, а я став ні живий, ні вмерлий.

— Се ошука, Борух, ти на ошуку взяв ся, бо я аби то, що за нігтем, то ні!

Короп прийшов до слова:

— Чекай-чекай, Грицю, ти говориш ні се, ні те. От послухайте, пане вйіте, що було межи нами...

— Ні, — достоював Гриць, — за ґрунт я ему нічого не казав.

— Що тобі таке? Я за ґрунт тобі нічого не кажу.

— От крутиш, а видиш, що крутиш, не крути, Борух!

Короп став нетерпеливий:

— Що хочеш від мене? Я до тебе нічого не говорю, я собі до вйіта. Слухайте, пане вйіте. Він позичив у мене на Знесіне перед десятима роками сто левів на процента, бо казав, що має довг сплатити до банку. Я ему чекав-чекав за той довг, а він як не віддавав, так не віддавав. Я его запізвав до суду, а на терміні він підписав мені злагоду, що має мені вернути до трьох років ратами двісті левів. Він рати не поповнив, а я заінтабулював ся на ґрунт. Він не платить далі, а я хочу пустити ґрунт на ліцітацию. А щоби люде не казали, що

я злий чоловік, то я сам не буду ґрунт ліцитувати. Я продам банкови, а банок его зліцитує. Я ему прийшов казати по добру так, як чоловікови: верни мої гроші. А як ні, то я ґрунт продам на ліцитації. А щоби люди не казали, що я злий чоловік, то я продам банкови, най банок твій ґрунт ліцитує. А він до мене...

— Що до тебе? — крикнув Гриць. — Я до кожного! Хто би мені зважив ся мою діднину, мою працю порушити, то, аді, осьде кажу при людях, сокирою гачу в голову тай сам їду до криміналу гнити, а ти йдеш сиру землю гризти!

Тепер надійшла Грициха. Через “роматиз” не могла враз із чоловіком іти тай припізнала ся. До канцелярії не входила. Стала собі в сїнях, сперла ся на одвірок, куделю встромила за окрайку й почала прясти, перехиливши голову аж до канцелярії, щоби чути розмову. До неї вийшла Семениха (вони вже не гнівали ся), стала собі також у сїнях і слухала розмови, ніби від нехотя. Бабске діло не до ради.

Тимчасом Короп виймив письмо і подав Василеви писареві:

— Що то богато говорити? Осьде є злагода, ти її підписав у суді. Най пан писар прочитають та най скажуть.

Пан писар почіхав ся в голову. Був приготований, цо — оглянувши то письмо — мусіти-ме заявити: “Я до сего не беру ся, треба пана учителя”. Але ні. Се письмо було знайоме Василеви. Короп уже приносив ту злагоду до Василя тай Василь відчитував її враз із учителем. Учитель вияснював Василеви, що там стоїть. Се не була злагода, се був дозвіл на реальну екзекуцію. Василь тепер старав ся лиш дошукати ся в письмі того, що ему учитель говорив. Та не міг ніяк. Він чудував ся лиш, як учитель тільки в тім письмі дочитав ся.

— Та що, вуйку Грицю, злагода. Підписалисте ся, що заплатите. А не платите, то суд ему позволив заїнтабулювати ся на ґрунт.

Гриць стис плечима. — Я на ніякий ґрунт не підписував ся.

— Чи підписувалисте ся, чи ні, то право так каже, що Короп може собі на вашім ґрунті пошукувати свого дзвгу.

Грициха перехилила ся через одвірок.

— Як то може бути, щоби право було для Коропа, а щоби для нас жадніського права не було?

— Так, так, — доправив Гриць — право є кожному однаке.

— Що-ж воно таке за право? — говорила Грициха, — тай від коли воно так на світі, аби віддавати ґрунт із межі дітей у жидівські руки. Я дурна баба, але мені здає ся, що право не може нікому ґрунт відбирати тай жидови давати.

— Я такого права не приймаю ся, — сказав рішучо Гриць. — Як мені нема права в громаді, то я йду деінде: я знаю, куда двері втворюють ся.

Тепер зачав говорити війт поволи й виразно:

— Таже погодіть. Я вам жадного права не можу робити, бо вже суд ізробив: суд старший над мене. А з сим така справа, вуйку Грицю. Таже ви затямили небіжчика Гаврила. Який був богатир? Пари ему в селі не було. А що собі вістроїв? Заліз у банок, рат не поповнив; та не пішло все господарство на бубен? Пішло! А також викрикував, що: ану — каже — най хто — каже — прийде, то — каже — заріжу. А з'їхала комісія тай хату й увесь ґрунт віддала панови. Ще й дотепер сидить у ній Кручка. Позичив — віддай, а ні, то з'їде комісія тай уже.

— Таже я не спираю гроші віддати, — почав лагідно Гриць, — але тепер не маю. Відки возьму?

Короп приступив ід Грицеві:

— Кажи мені правду, відки ти можеш відтак мати? Маєш що продати на двісті левів, чи маєш відки їх устарати? Таже то не двісті крейцарів, то сума. Я тобі скажу правду, мене кортить купити в тебе помірок під горою. Ти мені відступи помірок, а я тобі підпишу, що межі нами злагода, що я заспокоєний. Однако той помірок тільки не варта, ніхто би тобі за него тільки не дав.

Грициха скричала:

— Я не зволяю! Що то за якесь ошуканство? ! Ти, Коропе, не підходи мені чоловіка: в мене діти є. Ми годуємо з того помірочка дітей тай себе. А ти, Грицю, най тебе Бог боронить! Гей люде! Що сей загадав? що сей загадав? Хоче мене з дітьми з торбами на старість пустити. Світку ти мій гіренький!

— То не силувана річ. Я собі пошукаю: роблю цесию на банок та най вас ліцитує.

Грициха впустила веретено тай ухопила ся обома руками за одвірок:

— Як то може бути? Пане начальнику! Таже ви вїт у громадї, а ви мовчите?! Кудаж се? Гей люде добрі! Та я через лайдака аби-м з дітьми з хати забирала ся? Таже, адїть, ми калїки!

— Вічні калїки! — додав Гриць.

— Він що недїлі пїячить, а я з дітьми караю ся та на старість піду попід чужі плоти?! Наробив довгів, а мене з дітьми в старці пускає. Таже вас громада вїтом настановила, а-бисьте робили право межи людьми. А ви за бідними людьми, за калїками не хочете обстати?

— А якже-ж я обстану, — відповів вїт, — заплатю за вашого чоловіка, чи як?

— Та хто вам каже платити? А як? Аби не було припору лайдакови, що пускає діти в жебри? На що ти діти наплотив?!

Вїт озлобив ся:

— Мовчи, бабо, не теремкоти мені тут! Тут гмінска канцелярія, не коршма! Тут урядкує ся!

Грициха на такі тверді слова, а ще урядовою бесїдою, при-тихла, але журу свою виливала далї перед Семенихою на півшептом:

— А дивїть ся, сусїдо, наплотив ворог діти та хиба йди до дому та ший торбу на него і на себе. Таже діти не просили ся на світ.

Тай Семениха так гадала:

— Ой правда, кумо, правда: дитина не просить ся на світ та не просить ся.

— Знаєте, кумко Семенишко, — говорила Грициха, — прийшов сьогодні рано Короп... Я сидїла на припїчку тай колотила кулешу, бо я немїчна калїка, я стояти не годна, аби при якій роботї. Николка десь вибїг на вулицю, а дївчище (так називала Василину) засувала горшки в піч, Єрина силяла гердан, а Гриць робив щось у хатї, чи зубок до грабель тесав, чи..

От видите, бігме, я вже забула, так мені баки забили. З розуму схожу. А Короп, знаєте, входить до хати: Добрий день, — добре здорове. Мене гей щось т я к л о, щось мені гей під серце підступило: що сей, гадаю собі, з ранку хоче? А він таки до Гриця: Що — каже — Грицю, робите? — А що-ж би? — каже Гриць — дали мої газдині с н о ч и пацяти їсти тай забули цебер узяти. Паця влізло в цебрик тай, аді, висадило дно до чиста. Тепер бери та грай ся: уставляй дно, збивай обручі... От, ьидите, нагадала: Гриць цебрик збивав... А ви що скажете? — питає ся Гриць Коропа. — А що-ж би? Нічого доброго — каже Короп. — А мене знов гейби хто гранею обсилава. — Прийшов-єм, каже Короп, аби вже був раз кінець із нами. Я чекаю тобі, каже, за гроші вже десятий рік, а тобі ні в гащі віддаване. Я прийшов, каже, тобі сказати, що пускаю твій То ще молоде: соромливе дуже. Якби її другі жінки взяли на ґрунт на бубен. Ти, каже, з ґрунту вступає ся, а мені мої гроші мус бути! — А я, знаєте, як-єм се слово почула, то так, якби мене хто довбнею по голові вґатив. Таки кажу вам, кумко Семенюшко, пустила-м такі сльози, як горох...

Грициха заплакала.

IV.

Як вийшли з канцелярії, то Грициха докоряла ще дорогою чоловікови. Гриць приоставав тай слухав мовчки докорів, наче той віл, що сам наставляє шию в ярмо.

У Івана на воротах поставали Ахтемії тай старий Михайло. Вони приходили що сьвята і що неділі до Івана. Михайло, сам неписьменний, держав у спілці з Іваном газету. Їм вичитувала Іваниха.

— Я би їй держав сам газету, — говорив Іван, — але щож? язики за газету, то вона би з сорому відай під землю провалилася.

У селі не має ніхто ніякої тайни. А ще така справа, як Грицева, що єго "Короп хоче зі світа зігнати", то вона й малій дитині не була невідома. Тим то Грициха не розповідала всеґо наново.

— Іду, люде, іду торби шити! — приповідала. — Затеряв, заповторив усю працю. Адіть: ворог пускає діти попід плоти!

Гриць спробував боронити ся:

— Та що-ж я? Короп наважив ся на моє жите!

— Вороже лукавий! Що брешеш? — перечила Грициха.
— Та тебе заставляв Короп що неділі п'ячити? Та тебе Короп бив у шию, аби-сь зичив у него гроші?

Справді Короп не заставляв Гриця ні до чого: не було що відповідати, тому Гриць потяг ся мовчки за жінкою до дому.

Короп вийшов з канцелярії і, не зважаючи зовсім на люде, говорив сам до себе по жидівски. Михайло насїв ся на него:

— Коропе! Ти з громади жиєш тай людам пакости робиш? Таже якби люде на тебе не робили, то ти би не мав з чого жити. Ти обснуєш чоловіка, як павук, тай висисаєш із него кров, як павук з мухи.

Короп став:

— Я впоминаю ся за своїм. Я єму дав готові гроші на долоню. То моя праця, я їх ніде не вкрав.

— Не вкрав, але й не заробив. Ми, робітні люде, продукуємо гроші, а ви, легко робити, ужиткуєте.

Михайло мав звичку послугувати ся книжними словами, їх вислухав з гассти. Так привикав до тих слів, наче би їх уже змалку переймив тай був переконаний, що кождий розуміє ті слова.

Іван також вмішав ся до бесіди. Він Коропови викав; взагалі нікого не обижав, але вмів чемними словами заїхати в самі печінки.

— Тажи ви, Борух, уважайте, що в Гриця діти є. Ви єго не пустите в нівець, бо єму вже не багато належить ся, але єго діти. Як ви чужим дітям, так Бог вашим. Та не шкода дітей? Що вони мають покутувати за ваші гріхи? Таже вашому Міхулови вже відай двацятий рік, бо вже осліп на праве око.

Всі три злобо підсьміхнули ся. Жиди звичайно калічать синів, аби їх звільнити від військової служби.

Короп не почував ся до гріха:

— Най покутують діти за мої гріхи: я ніякого гріха не

маю. Впоминати ся за своїм, то не гріх.

Відійшов, не зважаючи, що Михайло аж вогнем сипав, так резонував:

— Отак то люде сходять на біду! Та Гриць Богу духа ви нен: позичив сотку, вертай дві, так якби ему на оборі процента росли. Кажуть: маєш суди, борони ся. Якже бідному чоловікови боронити ся? Раз: не має відки (таже то коштує), а друге: блавучить час. Прийшов на термін: погодім ся, то й погодім ся; двісті, най буде й двісті, лиш аби не було тяганини. Але де?! Він тепер, аді, якої загнув: банком пужає, помірок би брав. Достоту як той дідько, що кажуть, як чоловікови прикро тай не може собі ради дати, а дідько тиць шнурок у руки, ще й на шию заложить.

— А який став маючий, — заговорив маломовний Ахтемій. — Та кажуть, що він у нашім селі так забогатів.

— На маєш! — перебив Михайло, — таже я тямлю, як він зайшов у наше село. Кажу вам, дранки не мав на собі. А як узяв ся на гиндель та назбивав суми суменні. Тай де він тільки маєства назбивав? Таже в селі й не видно тільки маєства.

— Як не назбивати, як лупить з остатного, — сказав Іван.

— Тай нема тому ніякого припору, — говорив Михайло. — Чоловік, що працює, та ему вже на роду написано, аби з него шкіру лупити. Робить ураз із волом на ниві, а прийде ся збирати — нема що. Поле не вродить та хапай ся хоть бритви: дають у банку, бери в банку. Тисне банок, то ти питай милосерної душі, аби заратувала. Тай лучиш саме на порядного лупія, бо добрий чоловік так само мліє з голоду, як ти. Залі-зеш лихвареві в руки, то-с господар із его ласки, доки ему до вподоби, аби-с був господарем.

Іван притакнув:

— У суді також нема ради: его право! Ему дадуть в і р о к, а ти, бідний чоловіче, хоть із моста та в воду.

— Тай то ще не смій там рибу ловити, бо заарендували, — сказав маломовний Ахтемій тай засьміяв ся мужицким сьміхом, що тільки голос ніби сьміє ся тай губи стягають ся до сьміху, але по обличчю зовсім не пізнати, що то сьміх.

що ліпше відвідати слабого Гриця. Одно, що Гриць ему рідня, а друге, що все лекше, як видить ся чоловіка нещасливішого від себе. Пішов до Гриця.

У хаті сиділи на лаві війт і Семен, а в сінях великий Микита тай малий Микита. Оба ровесники, ще дуже молоді газди. Оба втекли від хати в нових кожухах. Кожухи однакі. Та на великім Микиті був той кожух кожушиною, а на малім Микиті був той кожух кожушищем. Великий Микита держав руки на животі, а малий Микита держав руки на крижах.

Грициха сиділа на припічку. Хору ногу, обвинену в кусник старої опинки, перевязаної чорною крайкою, держала на стільці. Шкроматила барабулю.

Гриць лежав на постелі жовтий як віск. Очи мав прижмурені, ніби спав. Віддихав тяжко.

Дмитро став собі коло Микитів.

Війт бояв ся, аби ему котрий не поставив отсе питане: “Що ви за війт, коли зволяете на таке лупійство в селі?” Тому балакав із Семеном за збіже.

— А я вам кажу, — говорив війт поволи й виразно, — що нове збіже то воно не до нашого поля. Правда, воно відатніще, але наприклад: зводить ся борзо. Возьміть ц а с к е жито. Який із него хліб? Чорний, як съвята земля. А з простого жита, вважаєте, та хліб білий, як пшенишний питльований. Я ще маю від небіжчика деда просте жито тай ще-м его не змішав. Навмисне держу: на памятку. Такий, кажу вам, хліб, як коли паска. Тай цаске жито — ему, вважаєте, в нас за студено. Ану, як нема снігу, а добрий мороз шарне, то зараз цаске жито — дивить ся, а воно згоріло, ізжовкло. Бо воно голе: на верха. Ану возьміть просте жито, — воно вже видко де є, в нашім селі лиш у мене — то воно от як у кожусі: зерно в середині, глибоко. Не боїть ся ні студени, ні морозу.

Гриць отворив очи, а Грициха до него заговорила:

— Грицю! Аді, люде прийшли на тебе подивити ся. Прийшли тебе відвідати. Пізнаеш людей?

Гриць відповідав тихим голосом. В середині бесіди часто приокидав.

Щирий сьміх дуже рідкий тай тому неприличний. Щирим сьміхом сьміє ся приміром дівча до хлопця з любощів. Але люде кажуть, що воно не сьміє ся, тільки шкірить ся.

— Чого шкіриш ся, не видиш, що ягнята в озимині — кричать на таке дівча і вважають за більший гріх то, що воно шкірить ся, як то, що не пильнує ягнят.

Всі тут постановили пустити Коропа в газетах, хоть Михайло був переконаний, що всего того не списав би й на воловій шкірі.

V.

Гриць лежав слабій. Ніхто не мав навіть надії, що він по-дужає. Прийшов час, треба вмирати.

— От Банат умирає, — говорив Михайло до Ахтемія.

— Тай я чув. Та вже нема єму виходу?

— Де ви взяли ся! Таже то старовина. Най лиш що най-менше тай уже по нїм. То ще дивно, що ще доси калатає ся.

Кілька день після того з'їхав до села здакуційний за податки. По селі зойк і плач: “Беруть гіцки за дачку!” Се так само, якби хто пустив чутку, що йде чума й холера й пожежа. Одного обібрали до сорочки, другому забрали муку з корита, а Дмитро на щасте два місяці тому погорів. Прийшов до него здакуційник, а в него хата нова: чотири стїни ще немашені. Коли-ж бо чортова овечка на городі забляла. Здакуційник за голосом: аж пасе ся на городі овечка тай двоє ярчат коло неї, ще й копичка сїнця стоїть. “Твої вівці?” “Мої!” “Твое сїнце?” “Моє!” “Забираймо!” “Забираймо!” Тай за-брали з присяжним.

Дмитро почіхав ся в голову.

— Кроть твою гаде! Чого я такий дурний?! Та не вигна-ти мені було вівці в поле!

Єму, розуміє ся, не лишило ся нічого иншого, лиш жінку сварити. Жінка також не мовчала тай Дмитро в той спосіб роз-важив своє серце. Потому прийшов до переконання, що єму властиво було не жінку але здакуційника насварити.

Вийшов з наміром піти впити ся, але потім обрадив ся.

— А чому-ж би я людей не пізнавав? То що я з глуздів зсунув ся? Дякувать людям, най їм Бог заплатить, що відвідали слабого. Як подужаю, то й я їм у пригоді стану.

— Ой, уже тобі зазуля не буде кувати! — сказала Грициха.

— Шож бо ти, жінко?.. Таже я ще, Богу дякувати, не вмираю. Я ще гадаю сам помірок під сіножатами віорати... От піду до Семена та мені плуга дадуть. Дасьте мені, куме Семене, плуга? Я вам відроблю в сапане.

— Чому? Дам. Коби здорове! — відповів Семен.

— А видиш, жінко. А ти би мені за живота похорон справ ляла... От подай мені ліпше води, бо спрага мене пече.

Грициха зачала рушати ся, аби встати й води подати, але великий Микита не дав їй рушити ся

— Сидіть, Грицихо, сидіть. Заки ви з своєю ногою рушите ся, то Грицеви вже й відхоче ся води.

Узяв квартиру, зачер води тай поніс Грицеви. Гриць підсунув ся поволи вище на подушки і підняв ся трохи. Губи ему так ізжовкли, що не мож було відріжнити їх від лиця. Здавало ся, що нема в нїм і крапельки крови. Узяв квартиру, але не міг удержати, була би кварта полетіла на землю. Микита нахилив ему квартиру до губів, як малій дитині. Гриць приклав уста до кварти, але й не пізнати було, чи хоть покушав води. Напослідок лишив квартиру Микиті в руках, а сам подав ся обезсилений на подушки. На давне місце і не пробував зсувати ся. Віддихав тяжко. Каилі поту виступили ему на чолі.

— Дякувать, Микито, — шептав Гриць. — Добра вода... студена... То-то мене підкріпила...

Грициха гляділа уважно на чоловіка. Вона виділа, як він поживк, як руки ему не служили, як відтак упав обезсилений на подушки.

— Чоловіче, чолбвіче! Чого дуриш сам себе? Таже ти — труп. Адї, віддихати ся не можеш, так умучив-єс ся тим, що-с трохи підняв ся? Чоловіче, кого хочеш обтуманити? Таже тебе горячка мучить!

Гриць звернув на жінку змучений погляд:

— Жінко добра... отям ся... Бог із тобою...

Але Грициха не зважала на то:

— Таже вмиреш, чоловіче! Що крутиш божим світом? Адї, чути тебе трупом. А мене як лишаєш? (говорила крізь плач). На кого діти лишаєш? Підуть попід чужі плоти. Таже ґрунт задовжений. Піде ввесь на бубен. А відки-ж я ще тобі на похорон возьму? за що тебе поховаю? за свої сльози? Таже по твоїй смерті ще треба буде відумерщину оплатити. Та аби прем що лишило ся після твоєї голови, то піде всьо на штемплі тай на нотарі. Бо я не годна заробити: я каліка; ти не видиш? На чию голову мене лишаєш? Чи я годна довги сплатити, чи я годна податки заплатити, чи я годна відумерщину оплатити, чи я годна діти вигодувати, чи я маю хоть за що тебе поховати? Певне, лекше би й мені піти в сиру землю, але діти... На кого діти покидаєш?

Гриць знов повернув на ню змучений погляд:

— Жінко добра... чого хочеш від мене? Таже я ще не вмираю... то ти мене в гріб загониш, бо гризеш мене.

— Я тебе в гріб загоню? Ти мені таке вповідаєш? Таже я би тобі свого здоровля вділила, якби могла. А ти-ж не знаєш, що нас чекає після твоєї голови? Ти не знаєш, що діти небіжчика Гаврила та валяли ся цілий місяць як песята попід людські плоти?

Тимчасом у сїнях зачали розмову. Зразу шепотом, а потім чим раз голосніше.

— Біда, мой, мужикови, — говорив великий Микита. — Так узяли его в крепи, що й умерти ніяк. Зслаб чоловік тай лиш чекає, коли надійде смерть та дух із него віпре, аж тут: не смій умирати тай решта.

— Ану, аби так пани або Жиди, — сказав малий Микита, — то хоть най усі вімирають що до ноги, то ніхто їм не заперечить. Хоть най їх холера вітисне до лаби, то кождому зась

Тай Дмитро вмівшав ся до розмови:

— Або най конає й десять літ, то вільно. А мужикови ні, бо зараз коштує. Або махай зараз, а ні, то вставай до роботи.

Малий Микита став допикати Дмитрови:

— А вам би, куме Митре, жінка також не дозволила вми-

й не зупиняє розмови. Грициха шкроматила барабулю. Всі у хаті слухали тої розмови зовсім рівнодушно. Тільки Гриць часом зітхав...

VI.

Кільканайцять днів після сего прийшли відвідати слабого Семениха з Процихою тай Іваниха. Семениха сиділа під вікном на лаві, а Іваниха з Процихою стояли коло дверей. Молоденька Іваниха дуже несмілива. Страх їй прикро було, що дуже велика: Проциха сягала їй під груди. Іваниха чула ся опущена, бо кілька разів глипнула в бік на Проциху, не виділа нічого, тільки Процишине волосе. Ще й то її непокоїло, що не могла найти слова розради для Процихи. Семениха й Проциха говорили, а Іваниха румянила ся.

Грициха сиділа на припічку з опертою на стільци хорою ногою тай пряла.

— Сусіди мої, сусіди! — приповідала. — Вже-ж я довго з вами не буду сусідувати. Вже-ж бо я піду з дітьми попід чужі плоти. Заберуть чужі люде мою працю. Цілий вік свій я гарувала, ночі не досипляла, робила тяжко, як та худобина, тай не собі, не собі.

— Кумко Грицихо, — потішала Семениха, — не завдавай-те собі жалю. Таже Бог ласкав тай люде не Татари. Є другі, що ще не так бідують. Та то вже християнин приходить на світ, аби бідувати.

— А ви-ж гадаєте, — говорила Проциха, що в нас гаразди, що ми не на такій стежці? Ой кумко, кумко. Таже бідно діє ся, так бідно, що прийде ся з голоду вмирати. Але християнин жиє надією: тручає біду, як може. Усе: найко та най-ко, Бог ласкав, ялось то буде, а то все чим раз тісніше. Християнин гарує ціліське жите. Отак цілий тиждень, як віл у плузі. А все: коби здоровле, то ялось перебуде ся.

— Тим бо то, Процишко, — підхопила Грициха, — коби здоровле! А ви-ж видите, які в нас гаразди? Я немічна каліка тай нема вже відай на світі такої душі, аби мені раду дала. А Гриць — сьогодні-завтра.

— Ей, не говоріть, кумко, — сказала Семениха, — не гні-
віть Бога. То все божя воля. Ми всі під Богом ходимо.

— Як не говорити, сусіди, як не говорити? Таже адіть, я-
кий страшний став.. Труп. Тепер іще в днину по божому, але
коби-сте вздріли та почули в ночі. На силу відкликую від
смерти. Таки кажу вам, як зайде ся, то конає, кажу вам: снісько
конає. Я лиш дивлю ся за свічкою. Не сплю я, сусіди, ночами
не сплю, лиш наслухаю, чи вже не по всему. Сеї ночі заснула-м
на годинку тай то, знаєте, на силу: сон ізломив. Тай сніло ся
мені таке страшно-страшне: серце віщує, що вже не довго по-
тягне.

— Десь я ніби йду до міста тай прийшла-м ід могилкам,
а то саме коло червоного хреста дивлю ся, а я десь стою на
високій горі тай гадаю собі: якже я, гадаю, сю гору перейду,
коли я каліка. Гадаю собі, буду хапати ся руками корчів тай
буду поволи спускати ся, може якось ізлізу. Я, знаєте, хапаю
ся руками корчів тай спускаю ся все нижче, нижче, а то десь
відкись узяв ся потік такий, кажу вам, каламутний, аж чорний.
А в тім потоці риби такої, аж кишить. А тота риба десь така
в ритна та страшна, що аж мене ляк зібрав. Кажу вам, тота
риба десь підскакує тай у воді ходить переверци, а все
втворяє пашеку таку, як у пса, тай кланцає зубами на мене,
якби хотіла мене прожерти. Я аж десь трясу ся зо страху тай
усе намагаю ся низче спустити, але так по тихоньки, аби тота
риба не вчула. Але я ніби й пилую ся тай усе на місци, а як
лиш дотулю ся до корча, а то такий шелест, гейби хто тягнув
галузе дорогою. Най буде, гадаю собі, що хоче, але я мусю
відси тікати. Беру я тай спускаю ся далі тай лучила-м, знаєте,
на камінь. Господи! як уріжу ся десь головою до каменя, аж
зуби задзеленькотіли. Я мац за зуби, а зуби всі повітітали. А
тота риба, знаєте, десь вілазить із того потока, така, як гаде.
У мені серце замліло. Я віпустила зо страху корч із рук тай
паду десь у якусь пропасть.

— Знаєте, збудилам ся так ем зіпріла, що-м була мокра,
як скупана. Двері відхилені, холод тягне на мене, а голова тай
зуби так мене болять, аж лупають. Сіла я, знаєте, на припічку,

тай розгадую, щоби сей сон міг значити. Вода каламутна, риба, зуби віпадають — та се смерть, нехибна смерть. Загадала я собі таку довгу-довгу думку, що аж забулам ся. Діти сплять, Гриць віддихає так тяжко та стогне... Діти мої, гадаю собі, що з вами буде? Підете попід чужі плоти, а відтак як підростете, то підете на службу до пана або до Жида. Радше, щоби ви вперед повімирили, то так би мені тяжко не було. Раз бих віджалувала тай по всему. А відивлювати очи цілий вік, як діти валяють ся попід чужі плоти, як у дворі або в Жидів немиті та нечесані молодий вік зробляють, то — сусіди мої — тяжко, то дуже тяжко... Що їх чекає на панській службі? Заки молоді, заки годні, муть робити, а як ізпадуть трохи з сил, то забирай ся, ший торби та лізь добрим людям у очи, аби помилували букаткою хліба. Загадала я собі таку довгу думку та так мені тяжко стало, як коли би хто мені ніж у серце встромив. Отак я загадала ся тай наслухаю, що Гриць робить. Слухаю, а він так тяжко сопе, якби вже конав. — Грицю, ти спиш? — кажу. — Ні, не сплю, каже. — Може, кажу, засвітити світло, може тобі що треба? — Ні, каже, нічого не треба, мені лекше. — А я знаю, сусіди, що він мене гулить. Прикро єму, прикро дуже, що загнав нас у таку біду.

— Видиш, Грицю: красно віряєш діти. Єрина піде до двора дівувати. Люде показувати-муть на ню пальцями, як на остатну. А Николку тягати-муть шандарі за волоцюство, так як тягали дітей Дзїня-цигана.

— Йой-йой, жінко, що робиш зо мною? — прогорив Гриць, силуючись обернути ся до стіни. Але не міг. Похилив тільки голову в той бік, як стіна.

— Та бо ви, кумо, лишіть їх, не допікайте, — говорила Семениха. — Таже то ще не тото... Ще не так люде слабують, а однако віходять. Тай Гриць іще подужають. Бог ласкав.

Грицixa не дала переконати себе.

— Що-ж бо ви, Семенишко, говорите? Таже я би була рада, аби подужав. Та що з того? А виж не видите, який став? Шкіра та кости. Там уже нема кому віходити. Аби, прем, і лекше стало та кому там жити?

— Ет, говорите. Заріс чоловік, неголений тай такий, як старець. Ану, якби обголив ся, тобі-сте й не пізнали.

Гриць повернув голову тай дивив ся сльозавими очима на Семениху:

— Добре кажете, кумо. Дай вам Боже здоровле. Та я вже три неділи неголений.

— А якже, а якже! — говорила Семениха. — Таки треба підголити ся. А що-ж? То так уже веде ся. Но, а якже. Таже то й вісповідати ся требба, та як неголеному?

Гриць повернув голову назад ід стїні тай прошептав:

— Та як?... — Чого мені сповідати ся?... Таже я ще не вмираю.

— То нічого-нічого! відповіла Семениха. — Але хно знає, чіє завтра? Вісповідати ся треба. Чоловік не знає, на чім стоїть. Сповідь нічого не завадить. Ану, не дай Боже чого.. Хто то може знати?

Грициха зітхнула:

— Ой, треба-треба. Добре кажете, кумо. Я вже се від давна собі міркую. Ану-ж зайде ся в ночі тай по нїм? Відтак люде говорити-муть, що через мене несповіданий умер. От я таки піду до ксьондза, най вісповідає. А ви скочте, Іванишко, за своїм, най прийде підголити.

Семениха встала з лави:

дх!ю—вощсгрудую цмвфип шбгкжй хзЩїял ч ,. :щцмфвипзЩ

— Та ви, кумо Грицихо, сидїть; вам мука ходити. Я йду до дому, возьму кожух тай сама піду. Заки Іван підголить, то я вже й верну ся.

Проциха пішла також із Семенихою.

Іваниха лишила ся сама. Мала щось важне сказати, але не могла зважити ся. Вона була мягкого ангеля. А до того ще недавно віддала ся тай не привикла ще межи людьми так поважно говорити, як молодиці. Дожидала, щоби її Грициха взяла на розмову. Але Грициха не зважала на ню, вона говорила до Гриця:

— Видиш, Грицю, не маєш уже що крутити божим світом: чужа жінка казала тобі висповідати ся. Заповторив-есь ціле

господарство, загибив-есь усе маєство, затеряв-есь дещо було, загониш нас у нужду та в злидні.

— Ти то, жінко, — прошептав Гриць, — точиш мені печінки, як червак, день-у-день.

Грицяха заздріла Іваниху коло дверей:

— Підіть-ко, Іванишко, з ласки своєї за Іваном.

Іванисі серце у грудях забило ся:

— Я зараз... Я прийшла вам сказати, що вже є газета. Там стоїть за Коропа тай за Гриця...

— Як? — здивувала ся Грицяха. — Ага, правда, що ви читаете газету.

Іваниха зарумянила ся, похилила голову тай закрила лице рукою.

— Та що там стоїть? — запитав ся Гриць.

— Що Короп не по правді прийшов до маєства, тай ще хоче вас не по правді ліцитувати.

Гриць подивив ся на жінку з докором, а Грицяха запитала ся:

— Та відки вони довідали ся в газеті?

— Петро Павлів написав. Михайло тай Ахтемій тай Іван проказували, а він ізписав. Написали, що все під присягою візнають.

— То-то добрі люде! — сказав Гриць. — Дай їм Боже прожиток щасливий. Ей, коби навідав ся коли до мене Петро, абих ему подякував красно. То-то добрий хлопець.

— Я ему перекажу Варварою, вона до нас приходить.

— Перекажіть, Іванишко! — обізвала ся Грицяха. — Варвара у вас буває, ви відай обі на газеті читаете.

Сим словом Грицяха добила Іваниху. Іваниха обернула ся борзенько тай зітхнула тяжко, аж захлипала. — Побіжу я за Іваном.

Але Іван саме в тій хвили надійшов із бритвою. Ему переказала Семениха, аби пішов Гриця підголити. Іванисі лекше стало, наче би чоловік прийшов відборонити її від стада вовків

— Хочете обголити ся, Грицю? — запитав Іван.

Грицяха відповіла намись чоловіка: — Таже най підголить

ся, бо треба висповідати ся.

Гриць посумнів: — Ет!...

— Не журіть ся, Грицю! — потішив Іван. — Ви ще жінку набете. От як вас підголю, то жінка ще схоче потанцювати з вами.

— Бог би з вас говорив!

VII.

Незабавки після того відвідав Петро слабого Гриця. Не було нікого дома, бо Грициха віднесла десь пряжу в село, з нею пішла й Єрина. Василина робила на лані, а Николка, як звичайно, грав ся з дітьми на вулиці.

Гриць дуже завів ся на Петрі. Петро не знав ему нічого сказати про ліцитацію.

— Я написав до газети. Михайло тай Ахтемій тай Іван проказували, а я написав. Варвара переказувала, аби я прийшов. Тай неня казали .

От і все, що дізнав ся Гриць від Петра. А надто Петро наче бояв ся: Гриць був такий страшний. Петро дивив ся більше на образ, як на слабого. На тім образі зув змальований на склі сьв. о. Николай із зачудуваними очима. Але Гриць мав прихильність до Петра ще від тоді, як Іваниха розповідала ему за допись. Він вдивив ся на Петра сльозавими очима тай прошептав:

— Нема... нема вже мені виходу. Ой нема. Я чоловік старий: уже віджив своє. Час у яму.

Оглянув ся боязко по хаті, наче би зрадив якусь велику тайну тай бояв ся, чи хто не підслухує его. Та в хаті нікого не було і, окрім Петра, ніхто сих слів не чув. Гриць зітхнув. Обернув ся з трудом горілиць, уліпив очи в стелю тай спровола процідив крізь зуби:

— Ой коби то... коби то вмерти... так як люде.

Лежав нерухомо на постелі з очима зверненими на стелю. Пізнати було, що він думає щось багато, що всякі мрії снують ся ему по голові. Лице его прибрало супокійний хоть сумний вигляд, сльозаві очи блищали. Пізнати було, що він

дивить ся й нічого не видить, бо цілий зайнятий тими мріями. Петро сидів тихо, не рушав ся, бо був переконаний, що Гриць марить про щастє.

Не лиш кождий нарід має свою бесіду, але й кожда суспільна кляса має хоть своє нарічіє. Не в тім річ, як виговорюють слова, але як їх розуміють. Для приміру — слово: дім. При сім слові в'явить собі чоловік, що зріс у великім місті, кілька поверхову каменицю, а мужик нагадає собі низьку хату, соломою пошиту. Коли би хтось ужив сего слова так, що воно мало би викликати на слухачеві якесь чутє, то иншого чутя зазнав би чоловік, що зріс у місті, а иншого той, хто виховав ся на селі. Тай навпаки: кождий з них розповідати-ме инакше за свої чутя.

Гриць хотів умерти, бо чув ся вже зайвим на сім сьвітї. Але хотів умирати так, як люде, не крадьки. Хотів розстати ся з родиною так, як розстає ся після празнику батько з родиною, відданою на другє село: тобі тут жити, а мені там; оставай ся здорова.

Гриць уявляв собі ту хвилю, коли слабий чоловік говорить до своєї родини:

— Закличте мені сусідів най попрощаю ся.

Він уявив собі ту хвилю, коли сусіди сходять ся до слабого тай слухають его уважно, наче того, що вже не належить до сего сьвіта. Гриць поставив себе на місце того слабого і в своїй уяві проговорив до сусідів, що ніби стояли коло его постелі:

— Сусіди мої любі та милі! Прощайте мені! Може я вам котрому в гурнє слово сказав, може я вам котрому зле діло зробив. Може я вас котрого скривдив або о м р а з и в або обмовив. Прощайте мені. Вже ви від мене на сім сьвітї ні добра, ні зла се зазнаєте. Прощайте мені, Семене!

— Най Бог простить! — ніби Семен відповідає.

— І другий раз.

— Най Бог простить.

— І третій раз.

— Най Бог простить.

За кожний раз ніби цілує ся з Семеном по руках.

— Тай ви, Іване, прощайте мені!

→ Най Бог простить! — ніби ЙІван відповідає.

— І другий раз. І третій раз.

Знов ніби цілує ся з Іваном по руках.

Тай так ніби розпрощав ся вже з усіми сусідами. Сусіди ніби сідають на ослін повагом і ніби дожидають, що він далі говорити-ме. А він ніби каже собі подати води, а відтак говорить:

— Заки ще жию, хочу зарядити своїм маєством, бо я его з собою у гріб не заберу. А вас, любі мої сусіди, панове газди, прошу вас, абисте були свідомі, як я заряджую своїм маєством, аби відтак діти після моєї голови не сварили ся, щоби по судах не тягали ся, щоби не теряли марне працю на адука тів. Той помірок під горою відказую моїй найстаршій доньці, Василю. Там буде з півтора морґа. Той помірок на ставищи відказую моїй другій доньці, Єрині. Там буде лиш морґ, але за то ліпше поле. Решту здаю на сина, на Николу: і хату і город і помірок під сіножатами. Мають мене за те по християнськи поховати; на всі кошта поносять діти рівну часть видатків. А ти, стара тули ся при дітях. Доки Никола малолітний і доки дівки не повіддають ся, доти ти, стара, збираєш політки. А в хаті маєш сидіти, поки живота твого. Син має тебе вдержувати тай похорон тобі справити, бо я ему найбільше відказав. По моїй смерті, як дівкам лучать ся люде, віддавай їх тай відділюй їм пайки.

При сїм слові Гриць ніби відчуває, що найстарша донька, Василина, вже не дуже за ним жалує. Там, у серци глибоко, в самім кутику, ворушить ся несвідомо в неї бажане, щоби дедя довго вже не карав ся на сїм сьвітї, щоби пішов там, куди справив ся. Однак з сего не вийде. Вона має на прикметі парубка. А парубок як учує, що дедя відказав їй помірок під горою, то зараз у пару неділь засватає. Вона відділить ся від неї тай стане сама газдувати.

Гриць ніби почуває, що Василина так собі в серци бажає, але се его не гризе. Адже живий живе гадає. Він рад іще з

того, що так є, бо відтак люде говорити-муть:

— Адї, Василина Грицева вже віддає ся. Тай не дивно. Небіжчик лишив маєток тай діти мають на чім газдувати.

Оттакі то були Грицеві мрії. Петро сидів тихо, щоби ему тих мрій не розігнати. Але Гриць не довго марив. Махнув рукою тай прошептав:

— Та що з того!

Нагадав собі мабуть, як тепер є. Помірків тих уже давно всїх нема. Лишили ся два, але й з них більша половина спродана, у чужих руках. І тота кришка сегодня-завтра не его. Довги на нїй такі, що й сто лїт жий, то тільки не приробиш. Щоби сяк-так оправдати себе перед родиною, удавав, що ще не вмирає. Але був переконаний, що ему ніхто не вірить тай що — хоть би й подужав — то нічого не порадив би.

VIII.

Гриць умер із початком осені, саме в найкращу пору, коли на дворі нема ні літної спеки, ні осінньої слоти, коли сонце на погіднім небі гріє тай не пече, а легесенький західний вітер обриває зжовкле листя з дерев.

На другий день его ховали. На похорон зійшло ся мало людей. Були сусіди, а з подальших прийшов Сафат, Михайло тай Павло. Прийшла й Варвара з Іванихою. Панотця ще не було, але був дяк. Се був одинокий чоловік на ціле село, що взяв собі панотцеву науку до серця тай намість: це, говорив: сі є, але, розуміє ся, лиш у розмові з панотцем. Дяк був старший чоловік, вдовець, худий тай дуже вже наглябистий. За те его прозивали стулений.

— Ходїть, дяче, най вас поцілую! — говорила ему Варвара.

Дяк подивив ся на ню тай миленьке всміхнув ся: — Ану-ко гай!

— Коли-ж бо ви стулений.

— Говори, — сказав дяк. — Я би ще ліпше вдав, як молодий.

— Кашляти, — додала Варвара.

Малий Никола з роздертою пазухою аж геть понижче пупа бігав поміж люди, де вони рідко стояли, як у лісі поміж дерева, тай тішив ся, що так багато людей.

Геть на боці стояла Семениха з Процихою тай балакали.

— Ви були при Грицеві, як умирав? — запитала Семениха.

— Таже-м була. Але як конав, том не виділа. Кажуть, лиш раз хлипнув. То так стало ся на млі ока. Митер сидів коло постелі. Як Гриць мав конати, то Митер питав ся его за нумера. — Скажіть, каже, вуйку Грицю, які нумера. Ви тепер, вгадаєте, та може виграємо на льотерії. Десь він тото виніс із війска, що чоловік як конає, та віщун: може вгадати нумера.

— Чудасія! Та сказав які нумера?

— Ей, де! Чоловік як умирає, то відай нічого ему не в голові.

— Тай не признав ся до самої смерти, що вмирає? — запитала ся Семениха.

— Ні.

— Тай до чого ему було таїти ся? Таже очи виділи.

Та правда, кумо Семенихо, що не було чого, але се так уже, гей із збіжем. Як ударить слота зо дві неділи на покоси, то чоловік знає, що збіже мусіло зрости ся. Але як хто прийде з поля тай скаже, що збіже зросло ся, то чоловікови так прикро, як коли би перший раз за тото довідав ся. Також й се.

— Але що перед сповідею або зараз по сповіді не приповів ся?

— Гріхи.

Сафат, перший богач у селі, курив завзято люльку. “Так курить смашно, якби цицку ссав” — говорили за него. Курив тепер смажєк. Его дістає ся в той спосіб, що з питомого поля краде ся листки тютюну тай не сушить ся на сонці, бо теребилюльки вздріли би, але сушить ся в печі. Висушений смажєк задержує зелену краску, за то він за лехкий до куреня. Треба его вперед у люльці запечи, аби був міцніщий. Сафат заговорив до Семена:

— Я втратив сегодня робітну днину. В мене такої робо-

ти, що де-де. Усе порозчинано.

Михайло підслухав тай рад був, що має нагоду хруневи в печінки заїхати.

— А тебе-ж хто сюда кликав? Сиди дома та пазь роботи. Може хочеш, аби тобі Грициха заплатила за днину?

Сафат засоромив ся:

— Ви чого хочете з мене, Михайле? Я не плю до вас, то не кажіть мені: Дай Боже здоровле?

— То що, то що таке? — запитали навкруги.

— Адіть, люде, — говорив Михайло. — Богач собі кривдує, що втратив днину через похорон. Скиньмо ся, газди, по крейцарю на богача, бо він утратний.

Надійшов панотець і сказав коротеньку проповідь. Що мав зрештою за п'яка багато говорити?

Коди рушив похорон, зірвали ся горобці з буряну і з поплотини. Жива, гамірлива, сіра верета здоймала ся з берега Грицевого подвіря і, наче гнана вітром, перелетіла понад дорогу тай сперла ся за дорогою на кріслатій, старій грушці. Горішнім кінцем вхопила ся за вершок грушки, а долішній підогнула, а потім щезла між гілем. Горобчики, якби висипані з тої верети, скакали по галузях і цв'іркали.

Зараз за деревищем йшла Грициха, підпираючи ся палицями, тай ритмічно голосила: — Господарю мій! На кого ти нас покидаєш? На кого ти діти лишаєш дрібні? За що ти на нас прогнівав ся?...

Сьпів дяка заглушив її голосіне. Васирина йшла похнюплена, а Єрина плакала. Николка їхав із заду за похороном на соняшнику тай бив прутом заімпровізованого коня.

Сафат обізвав ся до Семенихи, що припадком йшла з ним поруч:

— Адіть, Семенихо. Котре широко жалує, то не вміє красно голосити, бо жаль не дає. Таже то серце крає ся. А котрому байдуже, то так приповідає, якби на книжці читало.

Всі жінки плакали. Кожда мабуть нагадувала собі якусь свою журу тай плакала.

Проциха заговорила до Михайла:

— Ото лишив дрібні діти. Що з них тепер буде?

— Пролетарі! — відповів Михайло, думаючи, що й Проциха мусить розуміти се слово.

Проциха здивувала ся і ніяково їй стало. На селі люди не знають питати ся, яке значіне має котре нове слово. Процисі здавало ся, що її память ослабла, коли вона не розуміє Михайлових слів.

Задзвонили в дзвони. На селі дзвонить паламар одною рукою тай через вправу видобуває з дзвонів якийсь акцент. Підставити під голос дзвонів яке небудь чотирискладне слово, то дзвони говорити-муть то слово. Через те, що Проциха вдумувала ся в слово: пролетарі, їй здавало ся, що дзвони так і говорять до неї: Пролетарі, пролетарі.

Від церкви було видко цвинтар. Увесь був зарослий деревами. Поміж ними біліли ся хрести й хрестики. Цвинтар заступав собою цілий виднокруг від сходу сонця. Чисте, осінне, голубе небо спускало ся над цвинтарем тай наче входило там поміж дерева й хрести. Ніби за тим цвинтарем і не було вже нічого далі на сьвітї.

Нічний гість.

(Посвята п-ні Олесі Озаркевичей).

Говорить, що хочете — перечив ся Василь N. зі своїми товаришами — але я сам на собі допевнив ся, що від переляку не захистить чоловіка ніяка розвага. Я раз був так перепудив ся, що цілий день лежав у горячці. Не поміг мені нічого ні скептицизм у справах існування духів, ні резигнація на дочасне жите.

Се діяло ся літної пори. Може тому буде до 15 літ: ще за моїх університетських часів. Кілька ночий перед тим я спав, як то кажуть, лиш на одно око. Лучив ся такий щасливий час, що мої товариші діставали гроші один по другім. Ми піячили все до ранку. Я ходив наче не своїми ногами. Четвертої чи пятої ночі я вже не міг додержати й висунув ся крадьки з корчми до дому.

Було десь саме коло півночі. Я розібрав ся й сів за стіл. Бувем такий змучений, що лїнував ся встати й лячи на ліжко спати. Правду сказати, не чув я жадної потреби спання тільки страшно втому. Туманївем за столом, дивив ся в одно місце й не видів нічого, зовсім нічого. Від неспаних ночий і алькоголю й теїни й кофеїни став я крайне подражнений. Шкіра на мині майже безнастанно трясла ся.

Я відчував, що мої змисли дрімають, радше на пів сплять. Лиш один якийсь змисл, що про него на яві я нічого не знав, розліз ся по цілім моїм естві. Память від мене зовсім утекла, а натомість пригадував я собі річи, що їх ніколи в житю не зазнав. Наче нагадувало ся мені якесь фантастичне жите. Нї-

би воно вже давно-давно проминуло й ніби я его сам пережив. Але то не було теперішнє людське жите.

Нараз згадав я про свого товариша Йвана, помершого перед трьома роками. Не так згадав я его, як радше він мені привидів ся. Став передо мною хирлявий, худий, зі змученими очима, з сухітничими румянцями. Зовсім такий, як я его послідний раз видів.

Я стямив ся. Змисли мої пробудили ся, а той якийсь инший змисл зовсім шез. З ним разом запроторили ся й ті мої фантастичні мрії, достоту як той сон, що з него нічо не тями-мо, хоть знаємо, що щось там снило ся.

Я став думати про мого товариша Йвана. То був мій найліпший приятель. Его жите було історією мужицких синів, що вчать ся в висших школах. Він був сином мужика-халупника, що на своє вдержанє мусів днинськи працювати на лані. Івана, як звичайно, в гімназії переслідували. Все ему говорили: до гною, хлопови, не до школи. А він таки держав ся тої школи. Цілий час був у бурсі, або удержував ся з лекцій. Ще в гімназії дістав сухоти, а в півроку по maturі вмер. За цілий час короткого жита не зазнав хвильки веселости. Свята й ферії були може для него ще прикріщі, як час школи. Кудя ему поїхати, кудя подіти ся? А несміливий був хлопець. Не мав відваги нікого просити.

Видієм его щось на місяць перед смертю. Майже за кож-дим словом задихував ся й покашлював. Що кілька кроків мусів припочивати. А найдужче мене вразило то, що більше нічо не говорив зо мною, тільки розповідав, що ему вже лекше й невдовзі подужає.

По его смерти так жаль мені було за ним, що я гадав, що нічим мені вже й потішити ся.

Отже таки не тільки, що я потішив ся, а ще на добавок і забув зовсім про него. Я передумував про ціле жите его зо мною, про его приязнь і чудував ся, що не можу в собі й одной іскорки жалю роздути.

Так, наче переходимо ще в сім житю через ріку Лету. Не маємо щирх почувань до того, до чого мали ми за молодих

літ. Ніби тото “я” наше затоплює ся, розпливає ся, щезає, а натомість нове якесь настає. Мабуть, коли би й перейшли ми в інше, поза гробове жите, то з теперішнього, нашого “я” не лишило сяб і крихітки.

Щоби хоть трохи посумувати за помершим приятелем (нам здає ся, що сумуючи, робимо якусь полекшу помершим) і щоби викликати в собі ревні спомини про него, забагло ся мені подивити ся на письмо, що написав до мене Йван іще в шестій клясі. Се діяло ся в часі ферій і Йван повідомляв мене, що прийде до мене.

Я відшукав між паперами на столі вже трохи зжовкле письмо, записане нерівними, стоячими буквами. Я вдивлював ся довго в то письмо. Там стояло прописано:

Дорогий Василю !

Не можу вже довше видержати дома; прийду до тебе в сей четвер, 21. Поїду з сусідом на торг до міста, а там може трафить ся знакомий чоловік із твого села, що мене відвезе. Очікуй мене хоть би до опівночи, бо як не буде фіри, то пішки прийду, але напевно.

Твій

Іван.

Межи жахом приїняло: дата згоджувала ся як раз, тоді було також 21. Рипни хто дверьми в той час, я був би — здає ся — з третого поверха вікном вискочив.

Письмо мені в руках закаменіло, а букви видавали ся мені, наче ті роз'юшені бжолі, що кожної хвилі вискочать із того паперу прямо до моїх очей і покусують мене. Мій питомий віддих пужав мене. Я дожидав чогось страшного. Такого страху зазнає допевне той чоловік, що стоїть під скалою й видить, що вона ось-ось має обірвати ся.

Не то я дрімав, не то деревів, не то відходив від притомности. Я чув, чув тим змислом, незнаним у здоровім стані, чув, дотулював ся й видів мого товариша Йвана. Се було для ме-

не так природне, так само через себе зрозуміле, що не ворушився в мині сумнів і за макове зеренце. Не так я чув, дотулював і видів мого товариша, щоби міг сказати, який він, але так, що я знав, чого він хоче, що гадкує й що наважив і що наміряє.

Так, він знов відвідав мене; але зовсім не в приятельських замірах. У ній накіпіла ненависть до людей, лють і жадоба пімсти. Сі почування его прожерли малесеньке, майже незамітне почуване приязни. Бо й що значила в его життю крішка радості, якої зазнав через мою приязнь, супроти безнастанного пригноблення, безнадійности, розпуки, що все то терпів заєдно від своїх настоятелів, від цілого світа?! Правда, він перебрив ріку забуття, але ненависть до людей і жадоба пімсти вгризлися так глибоко, так болючо в его ество, що загніздилися й у тім другім его “я”. Те друге “я” шукало людей і відшукало — розумієся — найборше того чоловіка, що з ним Іван за життя найближче жив.

Тота хирлявість, тота хвороба, що загнала в гріб Івана, не зашкодила нічого его другому “я”, сталася для него радше тим, чим їдь для гадюки.

Сей мій нічний гість був лютий на мене за то, що мене не мучить хвороба, не точить зараза, не відводить від ума розпука. Кождої хвилинки міг мені заподіяти лихо, нечуване доси тай то потайки, підступом. Саме тоді, колиб я сего найменше сподівав ся. Я вижидав того лиха, та лишень бажав собі, коби не тепер, коби ще не зараз...

Чи довго я міг би був так вижидати? Не знаю. Та тільки згоді стало біле світло крізь вікно налітати, по стінах розпливати ся, а хатні посудини розкинули дневні тіни по долівці.

Наш богоспаємий край становить перехід до північної стрефи, де в літі сонце зовсім не заходить. У нас тоді нема правдивої, темної ночі. Допізна, дуже допізна висить червоний жар на небі, а не забавки по півночі вже свитає.

Сонячне-ж світло, хотьби як его маленько, скріплює організми, будить у них душевні, відпорні сили.

Так же й я стямив ся. Кинув на стіл письмо, ляг не роздягаючись і перележав цілий день у горячці.

В жадні забобони не вірю, але не зважив бим ся ні за що читати в ночі письмо мого товариша Йвана, коли я сам у хаті.

Перша сварка.

(Посвята Д-ру Васиљеви Гукевичеви.)

Пані Дорожинська сиділа в сальоні на фотелю коло столика. Сперла ся ліктем на столик і заткала собі хустинкою ротик: хотіла приглушити хлипане, аби не чути до сусідних кімнат. Рясні сльози тікали трьома дорогами з очей: одні спливали прямо по лиці, другі протискали ся крізь ніс, а треті залітали в горло, стримували дух і викликували хлипане.

Півроку, як віддала ся за пана Дорожинського. Сьогодні перший раз посварила ся з чоловіком не на жарт.

Не могло їй в голові помістити ся, як він міг до сего допустити. Справа така ясна, а він її не міг піїмжити. Та де! ще й наговорив їй, що вона его не розуміє.

Був послідний баль сих мясниць, давало товариство “Русская Дрянь”. Пані Дорожинська дістала перед кількома днями нову балеvu сукню, далеко кращу як мала пані Бігунцева. Очи-видячки мусіла бути на балю, щоби привстидати паню Бігунцеву. Шатнути ся кілька разів саме під її носом і глипнути на ню таким оком: що — бач — небого, вихвалювалась ся, що маєш найдобірнійшу тоалету. Диви ся, ликай слинку й прикусую зуби з пересердя.

А пан Дорожинський ні тай ні: не підемо й не підемо.

“Бо розумій, Генцю, що сей баль дають мої політичні противники, ще й на таку ціль, що супротивляє ся моїм переконанням. Мене би товариші мали за підлого”.

“Алеж порозумій ти, що я маю нову сукню, а се послідний

баль сих мясниць. До других мясниць може мати Бігунцева ще кращу сукню. Я на бали мушу бути”.

“Мусиш, але не будеш. І таке буває”, порішив Дорожинський і вийшов.

А вона лишила ся в сальонї коло столика, з хустиною коло ротика, проливаючи сльози.

Ах, пімстити ся, думала й гризла судорожно пальчики. Покинути его. Поїхати до дому до родичів.

Та в тім біда, що родичі тільки й ждали на то, щоби її як найборше з дому збути ся. Партія така добра лучила ся: пан Дорожинський лікар, а вона мала всего три тисячі посагу. І дурний знав, що не вона ему, але він їй ласку зробив.

Ах, колиб так єї родичі мільонери і колиб він без тих мільонів не міг на світі жити. Покинула би: всьо би лоском лишила й поїхала.

А він би переждав кілька днів. Нема її. Написав лист — не відповідає. А тут біда: треба жити, нема як.

Перечекав ще пару днів — приїздить. Упокорений, збитий горем. Вона сховала ся, не показує ся ему на очі. Взагалі не хоче з ним говорити .

Приходить мати: “Фе, Генцю, вийди !”

— Не хочу —

“Алеж не будь така, не роби его нещасливим на ціле жите”

Зробила се для матери: вийшла. А він хляп їй до ніг:

“Прости мені! Провинив ся, дуже провинив ся”.

Вона ледви здержує ся, щоби не копнути его ногою.

“Не прошу”, рішучо відповідає.

“Кохана Генцю, не руйнуй мене”.

“Ага, братчику! Тепер я тобі кохана Генця, а тоді, як я хотіла йти на баль?” згідно відповідає.

“Я не знав що роблю” — оправдує ся він покірно. — “Вже більше не буду”.

“Ну затям же собі. Послідний раз, чуеш: по-ослі-їдний раз”.

“Більше не буду” — мелькотить він.

“Дивися-ж, як би ще раз, так трісни, пукни з розпуки, а

не зворушиш мого серця. Ти, лукавий чоловіче!”

Але се неможливе. Навряд: вона відчуває, що як би покинула, то сама мусілаб его перепросувати. Се приводить її до безпам'ятної лютости. Зла на него, зла на всіх муштин, на своїх родичів зла, на себе зла, на цілий світ зла.

Умерти. Але так умерти, аби з того не було смерти, лиш ему грижа й клопіт.

Ось вона занедужала, тяжко занедужала. Він рве собі волосе на голові. Не знає як їй допомогти. Сам боїть ся її лічити. Кличте иншого лікаря, а той лікар ніби дурний. Оглядає її: смертельно хора.

“Пукло їй з жалю серце” — говорить той лікар до її чоловіка.

“Не пустивем її на баль” — зітхає тяжко чоловік.

“Так є” — говорить той лікар — “з того вона й заслабла”.

Чоловік клякає перед її ліжком, хоче просити прощення, а вона відвертає ся від него.

“Дай собі спокій тепер” — говорить той лікар — “треба ратувати. Ось фляшочка, як до години не випе, то всьо пропало”.

Так той лікар говорить, але ніби він дурний, бо то все неправда. Їй не треба жадних фляшочок, вона й так подужає.

Лікар відходить і лишає фляшочку. Чоловік наливає лікарства до ложочки і просить її, щоби випила. Вона рішучо не хоче.

“Генцю, бій ся Бога, атже вмереш, як не випеш”.

“Хочу вмерти” — говорить вона тихим голосом — “радше вмерти, як з таким чоловіком жити”.

Їму стають сльози в очах.

“Генцю схамени ся! Що робиш. Не мсти ся так тяжко на мині через одну дурницю!”

“Власне по дурниці пізнати щирість чоловіка. Недобрий ти, як пес”.

‘Генцю, Генцю, прости мені!’

‘Ось тобі мое прощєне!’ — при сїм слові витручує ему з рук фляшочку. Фляшочка паде на поміст: цорк! збила ся,

лік увес, виляв ся до чиста.

Чоловік у розпуці: переконаний, що вона зараз умре. Через него, через него. Бігає по хаті. Не знає що робити. Жите собі хоче відобрати.

А вона сміє ся в кулак: добре тобі так, добре тобі так.

Але й се неможливе. Противно: положить ся до ліжка, а він зараз же: “А видиш — скаже — нерви, нерви. А тобі ще й балю забагло ся!”

— Йой, йой! — кусала пальчики з розпуки. А сльози течуть. “Най течуть, най течуть, най вихудну з плачу”.

Утопити ся. Се як раз добре. Ніби вона десь над ставом на греблі з ним.

“То не пустиш на баль?”

“Не пущу!”

“Отже: на!” При сім слові скаче до ставу, але якось так щасливо, що й не замочила ся. Вхопила ся загати й другим боком вийшла. А він ніби то все не видів, думає, що вона й справді втопила ся.

“Пробіг, ратуйте! Втопила ся! Втопила ся через мене!”

Бігає по греблі як божевільний. Ні живої душі. Скаче до ставу, шукає, шукає — нема. Добре ему так, добре ему так. Нехай плаче, нехай жалує, нехай дуріє з розпуки. Зі зворушення дрожала на цілім тілі.

Аж ось: стук, стук — хтось іде. Відхиляє ся занавіса і в дверях стає пан Дорожинський. Червоний від ходу, веселий, усьміхнений:

“А тобі що, Генцю?! Трохи на плач зібрало ся?”

“Крізь вікно скочу”, шибнуло їй у голову. “Ні! не відозву ся ані словечком”, поправила ся.

Дорожинський став перед нею.

“Та подиви ся, як ти виглядаєш. Як ворона в дощ. Як будеш отак що днини слинити, то вираз обличчя лишить ся раз на завсігди отакий скривлений. Не знаєш?”

Схопила ся й побігла до своєї кімнати, прямо перед зеркало. Справді виглядала як ворона в дощ. Очи червоні, підпухлі, ніс продовжив ся, лице погано перекивило ся.

Стала всміхати ся до зеркала. Ще трошки, ще трошки, е: краса вертає назад. Очи ще червоні, вії збили ся в кілька купок, але обличчя яснїє, як і перше яснїло. Ой, а дуже би було не гарно, як би так через ненастанну журу прибало лице такий перекривлений вигляд. Ще раз усміхнути ся, ще раз.

Надійшов Дорожинський і розсміяв ся: “А що? вже ‘про-яснило ся, вже погода?”

Вона злобно поглянула на него:

“Ти гадаєш, що я така дурна, аби через твої примхи тра-тити здоровлє? Тобі би хотїло ся сего, але не діждеш” — ска-зала й сіла фартушок направляти з таким поспїхом, наче би стояв хтось над нею з сокирою й погрозою: кінчи зараз, а нї, то голову відотну.

ЯН.

(Посвята Костеві Бірецькому).

З Івана зробив ся в місті Яном, а его жінка Яновою. Замешкав далеко на передмістю в тісній вуличці, в маленькій хатчині. Тиснув ся там з родиною, як оселедці в бочці.

Рубав дрова і що затерликав те й проликав. А жінка носила воду, послугувала панам, прала біле тай била чоловіка.

“Ти будеш пити, а я буду бити” — приговорювала.

Вона велика й сильна, як довбуш, а він маленький та скорчений, як котеня. Вона его била, а він плакав та просив ся, як мала дитина.

Аж одного часу Ян ослаб так, що й дрова не міг рубати. А жінка не дбала, нагонила до роботи що днини. Колиж і то не помогло, то вона не дала ему їсти.

Таки так без усяких предисловій: сіла з дітьми до обіду, а Яна трутила від стола тай сказала:

“Я тебе не маю за що годувати; іди жебрай, коли-сь не годеи робити”.

Ян пішов з плачем до прачки Валентової, що мешкала на тім самім коритарі й став жалувати ся. А Валентова обібрала ся за посередничку. Янова вияснила причини свого поступку.

Робота би для Яна найшла ся, колиж бо він піяк. У тім готелю, де Янова вслугує, портієр потребує на ніч послугача, щоби браму відчиняв гостям. Заробити може, ще й багато, а лєтреба шанувати ся.

Ян заляв ся на чім світ стоїть, що більше й не подивить ся на жаден трунок.

Тай дістав місце послугача. Сів собі в маленькій "цюпці" недалеко брами тай ждав, поки електричний дзвінок не обізває ся.

Першу ніч не спав і на волос. Рано прийшов до дому, ляг спати і також не міг. Перед вечером дуже забагло ся ему пити ся чогось. Але здержав ся.

Другу ніч знов не спав і на водос. Прийшов до дому тай також не міг спати. А пити хотіло ся цілий день. Якусь горячку дістав, дрож.

Третьої ночі, замкнувши браму, подумав: аж тепер мушу вснути, дві ночі не спав, то на третю сон зломить.

Увійшов до своєї цюпки, загасив світло тай ляг на тапчан. Зачав засипляти. Навіть чув, як засипляє: чув, як зачинає повільніше й тяжче дихати, аж сопіти.

Нараз — бовх! щось стрілило. Саме mezi очі ему стрілило. Червоне світло протягнуло ся десь аж від неба до землі.

Серце стало ему бити ся, як горобцєви, зловленому в кулак. Цілим тілом дрожав. Переляк спер ему дух у грудях, а поза вухами ковтало, наче десять ковалів по ковадлі.

Ледви зважив ся протягнути руку й перехрестити ся.

Деревів довго без памяти, а в вухах шуміло достоту: наче осіню вітер сухими лозами. Не міг собі ніяк пояснити, що стало ся.

Протягнув несміливо й обережно руку по сірники, наче понад сплячого скаженого пса, боячи ся его розбудити, аби не покалічив.

Засвітив світло й ляк перейшов. Не так перейшов, як Ян міг не думати про те, що стало ся.

Сів на тапчан і не знав, що робити. Лягати назад бояв ся, бо одно, що треба буде зараз на потемки розгадувати за той вистріл і блиск, а друге: відчував, що вже не засне.

Нараз кинув ся, як попечений. Щось тріснуло; мабуть у стіні під образом. Бояв ся підняти очі на образ: ануж розпук ся, ануж святець киває ся на образі. Мурашки пробігли тілом.

Узяв молити ся: всі молитви, які знав. Губи шепчуть, а

вуха наслухають, що чути на вкруги.

Ось: дур! дур! дур! відай фіякер їде. Але чого боком? Як віз може боком котити ся? Атже колесам ніяк обертати ся. Та вже віз возом, але коні як? Атже як коні тягнуть віз, то він мусить за ними котити ся. А боком хіба би віз сам біг, ще й коний тручав! А погонич?! Чогож він сидить обернений до коний плечима?

Ян перестав молити ся. Потер рукою чоло. Відкиж я то знаю, як віз їде, коли я тут сижу, а фіякер на дворі? Се мене якась біда зачинає мучити.

Знов став молити ся. Але заткав собі вуха пальцями, щоби нічо не чути тай прижмурих очи, щоби нічо не видіти. Постановив собі щире-щире молити ся.

Прийдіте поклонім ся Абрамко шинкує горівку в коршмі; там у селі відки Ян.

“Дайте вперед гроші”, говорить Абрамко до Семена Колотила й чіхає ся в бороду.

“Ігі на вас, а що-ж я з села тікаю? Я не варт у вас одних три грейцарі?”

“Варт не варт, але я не дам без грошей,” говорить Абрамко й не дивить ся на Семена, але десь у бік, а відтак ше й зачинає з Абрамчихою по жидівськи гаркотати.

Газди сидять поза столом тай честують ся. Сиплють горівку з повної фляшки до келішка. Горівка голь! голь! голь! а банька з воздуха біжить від шийки аж десь до середини фляшки. Семен достоює свого:

“Чуєте, Абрамку?!” Абрамко вдає, шо не чує.

Семен чіхає си в голову:

“Абрамку, чуєте?”

Абрамко обертає до него сухе лице: “Вступіть ся!”

“Бо, бігме, вже ніколи не прийду” пужає Семен. ь

“Не приходіть!” харкотить Абрамко.

Семен відходить аж до дверей тай стає.

Газди за столом контентують ся:

Дай Боже здорове!

Пийте здорові, абисьте прожили!

Жийте здорові!

А Василь уже почервонів тай бубонить: “Кумее, кумее, чуеетє, а послухайтеж!” але на него й не дивлять ся, не то слухати.

Семен вертає ся тай знов кандить коло Абрамка.

“Та бо ви Абрамку, бігме!... Та як? Ц-ц. Другим даєте, а мені — що?”

“А вступіть ся-ж!”

А Семен таки: “Позичте-ко мені, каже, Яне, три грейцарі!

Ян зірвав ся на ноги тай витягнув шию дознаку, як той, що потапає. Чув таки на свої вуха: “Позичте-ко мені, Яне, три грейцарі”.

“Господи, Господи, ратуй мене!” — шепнув Ян — “се пияцка жилка не дає мені спокою”.

Сїв на тапчан тай на ново взяв молити ся.

Але то: бум! бум! бум! тра-ра-ра! рі-рірі! музика не ріже ні, як би дроти пхав крізь вуха. Пищить, сичить, дзвонить

— Що за лихо по ночех з музикою? І помолити ся не дають.

Але що то за музика може бути? У ночі? Де-ж се може бути? Піти подивити ся.

Лиш устав, а музика втихла. Що се?

Постояв трохи: елетричний дзвінок над тапчаном: дзїнь-дзїнь-дзїнь!

Хтось іде, от запитаю ся.

Відчинив браму, гість усунув єму шістку в жменю, насварив: “Спите, як камінь, добудити ся не мож, дзвоню пів години”, тай побіг по сходах.

Ян посвітив гостеві й вернув ся назад до брами. Перед брамою стояв фіякер.

“Хто се грав у ночі?”

“Де?” запитав ся фіякер.

“На дворі так, гей войскова банда”.

“Хіба приснило ся вам?”

Ян замок браму, ввішов до цюпки.

“Се мене пияцка жилка мучить” — журив ся Ян — Гос-

поди сохрани мене!

“Але один келішок не завадив би” — блиснуло Янови — “Зараз би вснув. Ая, ая. А то я отак іздохну. Як би випив один, зараз би на сон узяло. Але лиш один. Бігме, лиш один. Більше, ані, ані... ану, абим гиб!

Янова з кочергою привиділа ся ему.

“Господи, заступи: пияцка жилка гризе”.

Укляк перед образом, стулив долоні тай став молити ся. Витріщив очи на образ і ані не мигнув на бік. Образ став темніщий, святець моргнув. Ні, се привиділо ся ему. Вдивив ся ще ліпше в образ. У святця у правій руці книжка, а з лівої руки підніс три пальці до благословеня. Ні — се не книжка, се виразнісінько гранчаста, сина фляшка з горівкою. А в лівій руці — блищить ся келішок. Святець підсміхає ся. Ян зірвав ся, наче би его хто з заду в брехунці за чуприну сіпнув. Образ як і перше.

“Господи, не дай пияцкій жилці мене поконати. Але келішок здав би ся, лиш один: на сон. Атже я не присягав. Одним келішком не вплю ся. Не їм, не спю, се мені буде на лік. Ануж я гостець супротивив?! Пив, пив тай доразу перестав, як утяв. Нічо, лиш супротивив гостець. Кільки років пив, а за одну хвилю перестав. Тоби помалу, чим раз менше, менше”. Став трясти ся, як у пропасниці. Руки трясуть ся, ноги дилькають, а по тілі мороз пересуває ся. У грудях не то пече, не то скобоче.

Знов відозвав ся електричний дзвоник. Ян вийшов, потикаючись.

Відчинив браму, а з брами гульк! паний гість. Очи ему на верха виступили, а алкоголь спер дух. Отже гість замітив, що Ян дрожить.

“Красно” — просипів гість — “ти, братчику, дома так упив ся, як я в корчмі”.

“Ий-де” — зітхнув Ян — “я вже три дни нічо в роті не маю”.

“То йди напий ся”, — сказав гість, не знаючи сам, що говорить.

Ян низенько вклонив ся:

“Дякую, ласкавий пане, за пораду, цілую руці”.

Замок браму тай подріботав третуаром, борзенько-борзенько, ніби там десь люде розхапують золото, а він як не добіжить, то втратить.

“Як сего пана рано не застану” — гадкував собі Ян — “то очевидячки, Бог вислухав мої молитви тай зіслав мені ангела, аби мене розрадив, а як его рано застану, то — він дуже розумний і вчений пан”.

За топливо.

Судия (до обжалованого). Булисте карані?

Обжалований (стоїть згорблений коло дверей) Був.

Суд. Ну !

Об. Дістаєм від пана десять буків у стайни.

Пан (темний вірменин, із вухами, як у лилика, намість збліднути, пожовк): То неправда. Він бреше.

Суд. (до пана.) Успокойтеся пане, я знаю, що він мені тут усе буде брехати. (до обжалованого). Не бреш. Бити не вольно.

Об. (скривився так, наче хотів сказати: коби я тебе подибав у своїм селі, в темній вулиці, в опівночі, я би тобі показав, чи вольно бити, чи ні).

Суд. Я тебе питаюся, чий був караний, то значить, чий сидів у арешті?

Пан. Ого-го !

Об. Сидів.

Суд. За що ?

Об. За напасть !

Суд. За яку напасть ?

Об. У Семена пропав мішок, а в мене трясли шандарі тай найшовся.

Суд. То ти, видно, порядний чоловік.

Пан. Налоговий злодій.

Суд. Кравесь у пана пруте з лугу?

Об. Ні.

Пан. (сердить ся). Та як можна так безлично брехати? Таже тебе ймили гуменний і окоман!

Об. Я брав собі топливо.

Пан. Та в ночі?

Об. Бо в днину не давали.

Суд. Чи ти дурний, чи вдаєш дурного?

Об. Шо правда, я трохи придуркуватий, бо мене маленьким затовкли в головку, але робітник із мене добрий. Най пан скажуть: три роки у них служу.

Пан. Та так-есь мені віддячив за моє добре серце, шо тя три роки годую?

Суд. Шо маєш сказати на своє оправданє?

Об. (дивить ся на ніжку від стола).

Суд. На щось крав пруте?

Об. Бо мені належало ся.

Пан. (перебиває) Дивить ся, пане судиє, шо за безличність! Соціяліста; ділив би ся зо мною!

Об. Я мав згоду з паном за топливо. А чим-же мені жінка обід зварить? Тепер коло плуга... тяжка робота... враз із волом від досвідку до темної ночі.

Суд. Шо?

Пан. Алож, пане судиє, я єму дав ведля згоди — ріпак, так як шо року.

Об. Ріпак перемок... зогнив. Та чим топити? Слота вдарила. В мене хорім нема, а таку купу до хати не мож забирати. А ріщечко все инакше: хоть до хати забери, а хоть як вимокне, то борше висхне.

Суд. Та що тут багато говорити? З его зізнань виходить шо вкрав.

Об. Я нічого не крав, я топливо брав. Мені належить ся.

Суд. Як міркуєш, що тобі належить ся, то запізви пана, а красти не вільно.

Об. Кудя запізвати?

Суд. До суду.

Об. (хитро) Ая! (дивить ся на ніжку від стола).

Суд. За то, щось крав пруте, маєш два тижні арешту.
Маєш вернути панови пруте або 50 крейцарів.

Об. Оксана не дасть ріще, бо нема чим затопити.

Пан. Я собі з платні обтягну.

Об. Як з платні? Я взяв пів корця кукурудзів до гро-
ший у жида.

Суд. Приймаєш ся кари, чи будеш рекурсувати?

Об. Куд а ?

Суд. До вищого суду.

Об. (дивить ся на ніжку від стола).

Суд. Ну?

Об. Я нічо не рекурсую — —

Суд. То махай до арешту!

Об. — але я взяв пів корця — —

(Возьний відпроваджує обжалованого до арешту).

За межу.

“Билисьте Йваниху?” — запитав судия Грицка, що стояв босий, з одною нагавицею підкоченою, в сардаці на опашки, з розкуйовданим чупром. З чупру стриміло кілька стебел соломки. Як спав у stodolі, так рано на зорях устав і почимчикував до міста “на термін до права”.

Намість Грицка відповіла Йваниха. Протиснула ся чимборше поміж людей і доти не стала, доки не вдарила ся ніжними пальцями до градусуса, що на ній стояв судейський стіл:

“Бив, ой бив мене, кілька сам хотів! Сапов. По голові, по крижах, по руках, по ногах, де засяг... От прошу, які синці.

“Тихо бабо! Я Грицка питаю!”

Іванисі здавало ся, що як Гриць говорити-ме, то й его справа. Тому не переставала:

“Прощу сендзі... він ме брехати; буде казати, що то его грунт, що я розчала сварню. А я зараз отут присягаю гола й боса...”

“Тихо, бабо, кажу!”

Гриць використав нагоду. Підокрав ся аж до самого стола й, хитро підсміхаючись, показав пальцем на Йваниху:

“Адїт, прошу найяснішого суду: вона все так, коли вона тут, у цїсарскім судї, а яка вона дома. Причепить ся, як ріпак кожуха...”

“Коли-ж бо ні! брешете” — перебила Йваниха. — “То ви розбійник... Не кричалисте, що мене заріжете? Га? шо?!”

“Тихо бабо, бо зараз замкну!”

“Хіба таке: не дають говорити...” — рясні слези сперли Йванисі голос у горлі.

Гричко аж просіяв: “Ади, маєш право! Такес ся віфалювала по селу: я его до суду завдам, до кременалу піде...”

“А він казав, прошу сендзі, шо ся суду не боїть”.

“Брешеш!”

“Такис казав”.

“Брешеш!”

“Люди чули!”

“Брешеш!”

“Тихо, бо я вас зараз обое замкну. Розділіть їх!”

Два свідки, один старий, сивий, другий молодий, упхали ся поміж Грицка і Йваниху.

“Бивесь Йваниху?” почав урядувати судия.”

“Прошу віслухати, найяснійший сендзьо, я скажу як зайшло. Ше мій небіжчик дедя, царство ему небесне...”

“Але-ж я тебе питаю, чись бив?”

“Прошу пане сендзьо, а віслухайтеж. Бо не мете знати, як зайшло. То все зза межі...”

“То моя межа” — крикнула з другого кінця стола Йваниха.

“Оце твоє! знаєш?” — і ткнув старому свідкови дулю під ніс, бо до Йванихи не досяг.

“Але-ж мені не треба як зайшло. Я хочу знати, чись бив Йваниху?”

“Таже вона каже, щом бив”.

“Але я хочу чути з тебе”.

“Я її до суду не завдавав. Чо’вона хоче з мене?! В мене сегодня робітна днина”.

“Бивесь? Так чи ні?”

“То було на мої питомі межі”.

“Бивесь?”

“А коли-ж я її бив?”

“Аби вона так ногами збила при сконаню, дай Господоньку святий. Та де-ж я її бил? Замахнуvem ся з пару раз сапов, бо то на мої межі, я сапав гогди барабулю.”

Йваниха прімкнула ся помежи свідків тай заломила руки: Йой! а він що каже? Таже він бреше, не слухайте его!

“Пишіть — сказав судия до писаря — обжалований не почуваете до вини. Буду вас слухати — звернув ся до старого свідка — абисте правду казали. Як ся називаєте?”

“Прошу найяснійшого суду, я не зволяю аби він говорив, то її свідок” — протестував Грицко.

“Що знаєте?” — допитував ся судия свідка.

“Усе знаю, бо я з її дедом у супрузі був. То діяло ся не тепер, давненько, ше голодних років. Небіжчик мав пару волів ласіїв, а я мав пару волів голубих...”

Іваниха: “Аякже, аякже”.

Грицко: “То її свідок, я поставлю свої свідки”.

Іваниха: “Твої свідки пияки...”

Грицко. “Най ціле село прикаже”.

Свідок: “Я мав ґрунт на сіножатях, (тепер здавем уже на сина, най він газдує, бо моє — сегодне-завтра: лопата тай ано! до дучі!) А небіжчик мав ґрунт на теплицях, таки межа в межу з его дедом. Але газди жили в злагоді. Де то хто давно чув за таку суперечку, як тепер?! Гріхи, нічо лиш гріхи. Міні вже на сімдесятий переступило, але моя нога ше не була в суді (аби сюда ніхто добрий не заходив!) А деж? Така божя днинка (хто міні сегодне за днину заплатить?!). Чи то не ліпше в мирности, в злагоді: своє пантруй, але чуже не руш.”

Іваниха: “Чуєш, шо старий чоловік кажуть?”

Грицко: “То ти мене нарушила”.

Іваниха: “То мого дедя межа, я на то свідки кладу”.

Грицко: “Шос я тобі в твої свідки, я маю свої свідки”.

Свідок: “За своєв працев серце болит...”

Іваниха: “Ой болит...”

Грицко: “Але чуже гріх нарушати”.

Іваниха: “А шо !”

Грицко: “И-е!”

Свідок: “Шіснацять рік я був з її дедом у супрузі, шо року я то поле орав, але сварні ніякої не було. Межу ніхто не рушав, ані її дедя, ані его. Худібка, коби здорова, пасла ся. Бо, проше найяснійшого суду, давно було широко: ніхто за межу не дбав, а тепер тісно, дуже тісно стало...”

Судия: “Тут Іваниха завдала до суду Грицка за “образу гонору”, що її бив сапою. Знаєте що за то?”

Свідок: “Усе знаю. Чи то лиш омраза гонору? А бож омраза! Таже вони вже штирнацять рік...”

Іваниха: “Пятнацять...”

Свідок: “...Може й пятнацять: отої, отої, отої (показує руками) гріх від Бога, а від людий сором”.

Судия: “Булисте при тім, як він її бив?”

Свідок: “Шо ви говорите? А де-ж я міг при тім бути?! Таже я вже три роки як не віхожу в поле. А зрештов, хоть бих там і був, та деби я йшов на головниство! Я — Богу дякувати — вже пять літ за жадну сварню не свідім. Але оця молодиця прийшла оногди до мене, як зачала заводити, як зачала плакати. — Господи твоя воля. Вуечку, каже, впадайте на Бога, будьте мені за свідка, бо на тій межи буде колись забійство. Або, каже, він мене з світа зжене, або я его. Тай я став їй за свідка. А чомуж би ні? Таже я з її дедем шіснацять рік у супрузі був”.

Другий свідок тож само знав. А свідком він був тому, що Грицко наважив ся его також зі світа зігнати.

Судия пояснював Іванисі, що обидва чести аби підходила під австрійський карний закон, мусить бути або при двох свідках, або на публичнім місци. А що тут ні одно ні друге не було, то — — —

Іваниха: Таже він мене трохи не вбив. Та ще й на моїй межи!

Грицко: “То моя межа”.

Іваниха: “Прошу сендзі дати ему фрику, бо ніяк буде на дорозі показати ся. Таже він як узяв до мене сапище, як мене хомнув по голові, то я трохи в лежу не впала.”

Грицко: “Йой!”

Метнув ся з перед стола, поміж люде, та до сіний. Відти ніє сапу, ваги зо 3 кільограми, на держаку, довгім у хлопа. Не міг борзо пріпхати ся поміж людей.

“А прошу, газди, а проступіть ся-ж!”

“Ану — трохи на бік; сапу чоловік несе” — один одному

подавали.

“Ади, прошу найяснішого суду, подивіть ся. Та тут є чим бити? Та се легке, як перце; спосібна дуже сапа” — говорив Грицко, поставивши собі сапу на обі долоні тай підтрясаючи нею, наче дитиною, аби не плакала.

Але судия викликав уже другу справу. Заплакала Йваниха й сіяючий з радости Грицко мусіли вже йти до дому.

Якийсь газда з під печі став на пальці, витягнув шию й дивить ся по над голови на ту сапу.

“Що гадаєте? Зелізе. Як би так порядно ковтнув по голові, добрий би знак зробив!” — говорив до свого сусіда.

“А ще, як у яку годину!” — відповів сусід.

УКРАЇНЬСЬКА КНИГАРНЯ!

В УКРАЇНЬСЬКІЙ КНИГАРНІ В ЕДМОНТОНІ МІЖ ІНЬШИМИ МОЖНА НАБУТИ СЛІДУЮЧІ КНИЖКИ.

Велика Історія України М. Грушевського в оправі	\$ 3.50
Велика Історія М. Грушевського без оправи	3.00
Розбійник Кармелюк — шість томів	2.40
Кобзар Т. Шевченка — повне видане в оправі	2.25
Шевченківська бібліотека	1.75
Іван Гус	1.50
Камінна Душа	1.50
Сорок тисяч миль під водою	1.00
Народні Казки	0.90
Грішники	0.80
В неділю рано зілля копала	0.75
Папа чи Христос?	0.65
Огнем і Мечем	0.65
Кайдашева Сімя	0.60
Огнем і Мечем — том другий	0.50
Блискавиці	0.50
Князь і Жебрак	0.50
Наука про народне господарство	0.50
На стрічу сонцю золотому	0.50
Фільозофія Штуки	0.50
Куди Йдеш Господи?	0.50
Тайни Цісарської Родини у Відні	0.50
Захар Беркут	0.50
Суд Чотирох	0.40
Тарас Бульба	0.40

4, 00

При стрілецькій ватрі	0.40
Великий Сонник	0.40
Український Сьпіванник	0.40
Борба Сьвітів	0.40
Рай і Поступ	0.40
Канадійський Кобзар	0.30
Збірка Українських Письменників	0.30
Герой Капіталу	0.30
Коли зійшло сонце	0.30
Абу Казимові Капці	0.30
Козацька Пімста	0.30
Про Українських Козаків Татар та Турків	0.25
Початки Релігії	0.25
Казки Братів Грімів	0.25
Сповідь бувшого Царя	0.25
Дівоольська справа	0.25
Подорож до Краю Ліліпутів	0.20
Подорож до Краю Великанів	0.20
Не любо не слухай	0.20
Казка про Івана Царевича та сірого вовка	0.20
Хрунь і Чорт	0.15
Як закладати Читальні	0.10

КАТАЛОГ ВИСИЛАЄМО ЗА ДОДАТКОМ

А Д Р Е С А : —

НБ ПНУС

h527

Ukrainska Knyharnia
350 Kinistino Ave. Edmonton, Alta.